Res. 1427 Madison Ave. N.Y.

אל כבוד הרב הגאון בעל
הסגולות וחד בדרא הה׳
התורני הרב דלמנוביץ נ״י
מאת
הרב יוסף דאנאווסקי

ב״ה ו׳ אב התרצ״ז

רבנו משה בן מימון

(רמב"ם).

לקוטים נבחרים

ערוכים ומבוארים

על ידי

מ. ב. לזבניק.

עם תולדות הרמב"ם

הוצאת „תושיה", ורשה.

ורשה, תרע"א.

בדפוס „אוניברסל", לשנה 31.

РАМБАМЪ

т. е.

Избранные отрывки изъ соч. МАЙМОНИДА.

Комментир. М. Б. ЛАЗЕБНИКОМЪ.

Изданіе „ТУШІЯ", Варшава.

1911

Типографія Я. Кельтера, Рымарская 8.

דברים אחדים

על מטרת הספר הזה, עריכתו ואופן השמוש בו.

לוּ היו לנו מכבר בתי ספר בינונים עברים — היו מוכרחים אז לקבוע תלמוד *) לספרותנו מכל תקופותיה ואפני גלוייה השונים, ו„לקוטים" מעין הספר שלפנינו היו נמצאים בספרותנו החנוכית זה כבר ובמספר הגון, ומה שנכבד ביותר, בפרוגרמה ברורה, מיוסדת על נסיון מרובה; אך לעת־עתה יש לנו רק אנחות וקובלנות והתאוננות מרה על הבורות הנוראה, המתפשטת גם בין הקהל ה„עברי" כביכול, ועל כן, כשבאים לעורר את הלמוד והקריאה בספרים מעין אלו בספרים אלו עצמם, כשההצעה קודמת לדרישה, ועם זה הדורשים המשוערים אינם כלל בני מדרגה שוה בהתפתחותם, מן ההכרח שהפרוגרמה תהי ערוכה רק על פי השערות ושאיפות ומשאלות לב.

מטרת ספרים מכעין זה שלפנינו צריכה להיות, לפי דעתנו, ספרותית: להתרגל בדרכי הסגנון השונים של הספרות העתיקה; ספרותית־היסטורית: להכיר את מצבה הרוחני של הספרות בתקופות הקדומות, להכיר במדה ידועה את האישים המצוינים, שעמדו אז בראש הספרות, על פי קטעים ממבחר יצירותיהם וספריהם; וגם חנוכית במדה ידועה: שכל הקטעים המלוקטים צריכים להיות באלה, שהתוכן שלהם יהיה קרוב גם ללב בן דורנו ולחוג מחשבותיו עד כמה שאפשר, כדי שהחוט הרוחני, הנמשך מן היצירה והמחשבה של העבר, יוכל להיות נכר ומרגש ביצירה ובמחשבה של היום, במלים יותר ברורות, שהתוכן הזה יהיה לו במדה ידועה ערך קים גם כיום, ולא רק ערך היסטורי לבדו, מה שהוא ענין רק למומחים. ולמטרה זו, עד כמה

---

*) תלמוד — סדר למודים ערוך וקבוע, ועל כן נקראות כל המסכתות ביחד: „תלמוד".

שזה אפשר בנסיון ראשון ורב האחריות כאותו שלפנינו, היתה מכוונת כל עריכת הספר.

הספר הזה הוא רק חלק ממחזור שלם של ספרים כאלו ובתור ספר-למוד הוא יכול לשמש כ„תלמוד עליון" לתלמידים, שהוכנו מקודם ללמודים כאלה, ללמוד מתוכו עם מורה, וגם לגדולים, שיוכלו להבין בו הכל מעצמם ולהשתלם באופן כזה בהבנת הספרות העתיקה.

הקטעים בספר הזה מובאים על פי סדרם בספרי הרמב"ם, אבל המורה המומחה — ומורים, שיבואו ללמד מתוך ספר כזה, צריכים להיות רק מומחים — יבין בודאי מעצמו להקדים את הקל ולאחר את החמור — הכל על פי מדרגת התפתחותו של התלמיד.

ב„משנה תורה" יעיר המורה את התלמיד על זה, שאת הלכות יסודי התורה והלכות דעות כלל הרמב"ם בספר אחד: „ספר המדע"; שבהלכות יסודי התורה בפרק ה', המדבר על מצות „קדוש השם", כלל ביחד עם המצוה הגדולה הזאת גם את ההלכות הקדומות שבסוף הפרק, שיסודן: אחדות האומה עד למסירת נפש... הרמב"ם, שהצטין בכשרון סדרני גאוני, לא כלל בפרק אחד שום דבר במקרה, והמורה המומחה צריך תמיד להעיר את התלמיד ע"ל עוד הרבה דברים, דומים לאלו שהזכרנו; הסתפקנו במועט, יען כי להזכיר הכל אין מקום בגבולות הצרים של הספר הזה.

הקוים — — — הנמצאים בפנים הספר מראים על השמטת דברים; אבל על ידי ההשמטה לא נתחלף בשום מקום מובנו של הענין. במקומות אחדים נוטה לפעמים הבאור מההסברה המיטפיזית ומסביר את הענין בדברים יותר מובנים למי שאינו רגיל אצל חקירות כאלו; אך גם במקומות אלו לא הוכנסו כונות מחודשות בדברי הרמב"ם, כי אם הבאנו לידי הבנתם בבאור חי ומובן, ולא בהסברה מפשטה וכללית. למשל: במקום להגיד, כי ידיעת האדם הוא „מקרה נוסף על עצמותו", ועל כן היא „חוץ ממנו", מבואר, מדוע באמת הידיעה — מ ק ר ה נ ו ס ף ולא נמצאת כולה בעצם האדם. בכלל הובאו מהחקירות המיטפיזיות מועט מן המועט ולא בשביל עצמן, כי אם בשביל העיקרים הגדולים, הנחקרים בהן.

ורשה, ניסן, תרע"א. המסדר והמבאר

מ. ב. ל.

מבוא.

רבי משה בן מימון נולד בספרד הערבית בקורדובה בשנת תתצ״ה לאלף החמישי (1135 לספה״נ) י״ד בניסן שעה ושליש השעה אחרי הצהרים 1).

ספרד הערבית היתה במשך דורות אחדים, מימי רבי חסידאי אבן־שפרוט עד דורו של ר׳ יהודה הלוי, המקלט היותר נהדר לרוח העם העברי; בעמק ברכה זה התפתחו הכשרונות העבריים, גם בשירה גם במחשבה עיונית, במהירות נפלאה ובאיזה מעוף חפשי של נשר, אחרי שנחלץ פתאם מכלוב כלאו הצר והוא מצא לו די מרחב ומרחק לפרוש כנפיו האדירות... אבל התקופה הנהדרה הזאת לא ארכה. הכשרונות העבריים אך החלו להתנער, והנה התחיל כבר לערוב יומה של הממלכה הערבית, של כליפיה הנאורים ושל הקהלות העבריות ביחד אתם. אך הכשרונות העבריים נחפזו להתפתח, כמו מיראה לבל יאחרו, גם ב„ערוב היום״, ופאר העם העברי, ר׳ יהודה הלוי, שנולד כבר ב„ארץ אדום״, בספרד הנוצרית, אחרי אשר לא מצא לו במה לרוות נפשו הגדולה בטולידה הנכבשה, הלך ורכש לו תורה וחכמה בספרד הערבית; שם שתה לרויה ממקורי השירה העבריים ושם דבק גם בשפה הערבית, שאחרי העברית היתה היא היותר קרובה ללבו. „ערוב היום״ של הקהלות העבריות בספרד הערבית נתן לנו — את ר׳ יהודה

1) הדיוק הזה מראה, עד כמה הצטין הרמב״ם עוד בראשית ילדותו ועד כמה האמינו בני ביתו, כי לגדולות נוצר משה הקטן, עד שמצאו נחוץ לרשום את זמן לידתו בדיוק מרובה כזה.

הלוי עם נפשו, המטבולה עד כלותה בזהרי הוד וגעגועים, ואת אבן־עזרא, המלא תסיסות ורעידות של קוי אורה, נאבקים עם צללים... ושקיעת יומן של הקהלות האלה, זו השקיעה בין עבי חושך ופחדים – היא שהקימה לנו את הרמב"ם, זה מורה הדרך הגדול ב„לילה האפל". ו„הלילה האפל" נכר היטב, כמו בחייו הפרטים של הרמב"ם, כן גם בספריו, נכר בזה, שהכריח אותו רק לעמוד על המשמר, להתבצר ולהאיר נתיב לתועים הרדים...

מעוטות מאד היו שנות השלוה בשנות חנוכו של הרמב"ם, באותן השנים, שאז האדם מקבל מכל הסובב אותו את הרשמים היותר כבירים, וביחד עם זה מקבל לרוב הלך־רוח קבוע, נטיות נפשיות קבועות, שמהן לא יזוז כבר לכל ימי חייו. אך מלאו להנער משה שלש עשרה שנה, והנה חרבו הורבן גמור כל קהלות ישראל שבספרד הערבית. מן „המערב", מאפריקה באו הכובשים הבַרבַרים, ה„אלמוהדים", הקנאים לאמונתם המושלמית בעריצות נוראה, וכמו בארצם, באפריקה כן גם הפעם בספרד הערבית, אחרי כבשם את הארץ, גזרו את גזרתם הקשה: או לקבל דת האשלם, או לעזוב את הארץ, או למות בחרב. רוב היהודים עזבו אז את ספרד הערבית ונדדו אל ארצות הנוצרים אשר בצפון ספרד, בדרום צרפת (ערי פרובינצה), או עברו את הים ונדדו למצרים; היו גם כאלה, שצר היה להם להפרד מארצם, אשר ככה נקשרו אליה, והם נדדו וברחו מעיר לעיר וסבלו תלאות מרובות; והיו גם כאלה, שבחרו לעשות כמעשי אחיהם באפריקה: הודו בפיהם בדת מוחמד ונשארו בארץ.

בין הנודדים הגולים מעיר לעיר היה גם הדַין הקורדובי, בן בנם של דיָנים עד דור שביעי, ר' מימון אבי הרמב"ם. כשתים עשרה שנה היה נע ונד בספרד גם בערבית גם בנוצרית וכמובן סבל הרבה תלאות בנדודים אלה, ובשעת חרום ונדוד כזו הוסיף בנו הצעיר משה להשתלם בלמודיו. והלמודים האלה היו רבים מאד.

מלבד כתבי הקודש, תלמוד וראשית חכמת השעורים ותכונה, שלמד מאביו, למד גם מגדולי החכמים הערבים חכמת הטבע, תכונה, רפואה ופילוסופיה; ומלבד זה למד גם בעצמו הרבה ספרים, שהיו דרושים לו להרחיב ידיעותיו. כי מלבד כשרונותיו המצוינים היה גם שקדן גדול, ומה שנכבד ביותר: היה בעל נפש תמה וישרה מאין כמוהו, ואם הוא התכּוֵן לחוות דעתו בדבר מן הדברים, הרשה זאת לעצמו, רק אחרי שחקר ודרש בכל מה שהשמיעו אחרים באותו הדבר. הוא חקר ודרש בכל, גם בדעות הכוזבות: „דעו, רבותי, — כתב אחרי כן לחכמי מרשיליאה בדרום צרפת — כי אני חפשתי בדברים אלה הרבה, ותחילת למודי היתה חכמה, שקוראים אותה: גזרת משפטי הכוכבים — — — וגם קראתי בעניניהם כלם; כמדומה לי, שלא נשאר לי בעולם ספר בענין זה בלשון ערבי, אשר העתיקוהו משאר לשונות, שלא קראתי בו והבנתי עניניו וירדתי לסוף דעתו".

אבל הלא השעה היתה שעת חרום ושמד! האם באמת לא נגעו ללבב משה הצעיר צרות עמו ובית אביו, והוא כל כך השקיע עצמו בלמודיו המרובים, עד לבלי התענין והרגיש בשום דבר? — לא, כזאת לא נוכל להגיד בשום אופן! יותר נכון יהיה, אם נגיד להפך, כי דוקא הצרות התכופות והשמדות הנוראים הם הם שעוררו בקרבו את כל אותה ההתמדה וההתמכרות ללמודיו. בני דורו קראו לו אחרי כן: „יחיד הדור ופלאו", „משובב נתיבות", „גודר גדר ועומד בפרץ" — השמות האלה ראויים לו עד מאד. כי רק איש בעל כחות נפשיים כבירים לא יעמוד בשעת צרה כאובד עצות, כי אם יתבונן היטב במצב הדברים וידאג קודם כל, שגם רגע אחד מרגעיו לא יעבור עליו בלי הצלה או בלי הכנה להציל. ואיש כזה היה הרמב"ם בדורו. הוא, כיהודי גדול ונאמן, הרגיש מאד בצרות עמו, גם בצרותיו בדור ההוא וגם בצרותיו של כל הדורות, בצרה הגדולה האחת ש„גלות" שמה;

את זה אנו רואים ב„אגרת תימן״ שלו[2], אשר בדבריו הפשוטים והתמימים אנו מרגישים ענות נפשו היהודית ותקוותיה הרבה יותר מאשר באלפי מליצות של אחרים; את זה אנו רואים גם כן בהרבה מקומות ב„משנה תורה״[3] וביתר ספריו ומאמריו. אבל הוא חפץ להיות לעמו גם מורה דרך ומטיף נחומים, ובשביל זה צריכים קודם כל להזדין בידיעות מרובות — והוא התמכר ללמודים באיזה מין מסירות נפש. ימי נעוריו ובחורותיו עברו עליו בנדודים וסכנות, במקומות של שמד וסגופי נפש נוראים... והוא, כאלו באמת לא נגע שום דבר ללבו, רכש לו באותו זמן תורה והכמה במדה מרובה כזו, שתוכל לעורר בנו תמהון והתפעלות, גם אם נשבת באיזה זמן ומצב רכש לו כזאת.

בהיותו כבן עשרים ושלש, בעצם ימי הנדוד והלמודים, התחיל להיות גם „משובב נתיבות ולעמוד בפרץ״. אחרי אשר כתב לבקשת אחד מחכמי ספרד קונטרס בשם „חשבון העבור״ להורות בו חשבון קביעת התקופות והמולדות ועבור השנים, נגש באומץ לב ובבטחון בכשרונותיו וידיעותיו אל העבודה הקשה ומרובת האחריות, עבודת פרושו על ששה סדרי משנה. למוד התלמוד, מהכרון פרושים טובים וערוכים בסדר הגיוני, היה אז קשה מאד, גם כשהשנים היו כתקונן, ומה גם בשעת חרום ושמדות, שהיו צריכים ללמוד במגור ובהחבא. ובעת ההיא, באשר היהודי הרגיש, שאינו יכול למלא כראוי אחרי כל הדינים, הנזכרים בתלמוד, הרגיש עצמו כאובד... ועל כן היתה אז עבודה כזאת: לעשות את התלמוד מובן לכל־דבר, שקיום כל האומה תלוי בו. מתחלה התחיל הרמב״ם לפרש את התלמוד כלו כמו שהוא: את המשנה והגמרא יחד; אבל אחרי כן חזר בו, כנראה, ממחשבתו זאת, כי עיקר

2) קטעים ממנה הובאו בספר הזה בהמחלקה „אגרות הרמב״ם״.

3) עין למשל בספר הזה ב„הלכות תעניות״ בהמחלקה „משנה תורה״

כונתו היתה, לתת היכולת לכל איש לדעת את ההלכות שבתלמוד, ולא את המשא ומתן הארוך שבדברי הגמרא, ועל כן שם פניו רק אל מקור ההלכה, אל המשנה לבדה. לתכלית זאת חבר אחרי כן גם את חבורו הגדול: „משנה תורה", כאשר עוד יבוא.

וכבר בעבודה זו אנו רואים את כל גדולתו של הרמב"ם, גדולתו התורנית—המדעית והנפשית כאחת. את פרושו זה התחיל בנדודיו בספרד, המשיך אותו בפיס אשר באפריקה הצפונית (מרוקה), שגזרת השמד היתה שם עוד יותר תקיפה, שכל היהודים היו שם אנוסים, וגם הוא ובית אביו היו צריכים להסתיר יהדותם מאד... וגמר אותו במצרים. ואף שכתב אותו במצב כזה, כמו שהוא אומר בעצמו בסוף פרושו זה: „במה שגזר אלהים עלינו מן הגלות והנדוד בארצות מקצה השמים ועד קצה השמים",— בכל זאת כמה בהירות ההגיון וסדר יש בו! וכבר גם בו, בפרוש הזה אנו רואים את התורני הפילוסוף, המשתדל להשבית כל נגוד בין היהדות, החיה בקרבו כרגש עמוק ומקיף את כל נשמתו, ובין הפילוסופיה והמדעים הכלליים, שהשאיפה לדעתם ולעמוד על אמתתם עמוקה ומקיפה גם היא. הדבר הזה היה צורך נפשי לא רק להרמב"ם לבדו, כי אם גם לרבים מבני ארצו, שלמדו גם הם בספרי הפילוסופיה הערביים, אם גם לא באותה המדה של הרמב"ם. הרצון הכביר לעשות את היהדות מבוצרה על ידי הדעות הפילוסופיות עצמן וההכרה הבטוחה, שדבר זה אפשרי הוא—היו כבר גם אז בלב מחברו של „מורה נבוכים".

במקומות אחדים מפרושו זה, ביחוד בהקדמתו לסדר זרעים ופתיחתו למסכת אבות, הידועה בשם: „שמונה פרקים להרמב"ם", הכניס לתוך דעת היהדות הרבה מדעותיו הפילוסופיות, שהכניסן אחרי כן גם בחבורו הגדול „משנה תורה". והדבר הזה אין גם לשער את גודל ערכו בהתפתחות המחשבה העברית. הרדיפות והגזרות עלולות תמיד להכניס בלב הנרדפים אדיקות עורת, עד כדי לברוח

מכל ניצוץ של מחשבה בקרתית, ולולי עמד תורני גדול כהרמב"ם וכרך את התורה עם הפילוסופיה יחד באמונה כל כך תמימה, מי יודע, אם לא היתה התקופה הספרדית המזהירה עוברת על העם העברי בלי שום השפעה?

כפי שכבר הזכרנו, נדד הרמב"ם ובית אביו לפים אשר באפריקה הצפונית. כל היהודים היו שם אנוסים וביניהם גם גדולי תורה ומסורים לעמם בכל לבם. הם הורו התר לעצמם על הדבר הזה, אחרי שדרשו מהם, לא לכפור באמונת היהוד, כי אם לבוא אל המסגד ולהודות בפה, שמוחמד הוא נביא, ובסתר אהלם יכלו לשמור את כל חוקי דתם וגם להתעסק בתורה, כי אינקביזיציה לא היתה שם. בין האנוסים האלה, מסבות לא ידועות לנו, היה על הרמב"ם ובית אביו לחיות כחמש שנים; וכמובן, היו צריכים להזהר בזהירות, שיש בה סכנת נפשות, שלא תודע יהדותם החוצה. ובעצם העת הזאת במנוחת נפש פילוסופית ובבטחון מצוין של יהודי גדול, המאמין ובטוח בצדקתו, הוסיף הרמב"ם גם להרחיב את ידיעותיו—בתורה מפי ראש האנוסים, ר' יהודה הכהן אבן שושן, שנהרג אחר כך על קדוש השם, וברפואה ופילוסופיה מפי טובי חכמי הערבים — וגם עסק הלאה בפרושו הנזכר על המשנה.

אך אז קרה דבר, שזעזע הרבה את מנוחת נפשו של הרמב"ם הצעיר והזכירהו, כי לא לו לשבת מתחבא ביהדותו בין אנוסים...

יהודי אחד חסיד וקנאי מהארצות הקרובות קם והודיע באגרת ספר, ששלח ליהודי פיס, כי כל זמן שהם באים אל המסגד ומודים בנביאותו של מוחמד, ולו רק בדבר שפתים בלבד — כל עסקם בתורה ושמרם את כל דיני ישראל, לא רק שלא יועיל להם, כי אם הם עוד מוסיפים בזה פשע על פשעם, ואין להם חלק באלהי ישראל. הדבר הזה הקים מהומת משבר איומה בין אנוסי פיס. יודעי התורה ויראי ה' היו כנדהמים מרוב יאוש,

בשמעם גזר דין, נורא כזה: שאין להם חלק באלהי ישראל, והמון העם התחילו להיות נוטים אחרי השמד הגמור, אחרי שבין כך ובין כך כבר נכרתו מתוך עמם... בשעת משבר זו התעורר הרמב״ם הצעיר לעמוד בפרץ ולהציל את „עדת ה׳״ בפיס מכליון. בתור תשובה על דברי הקנאי ההוא כתב בערבית והפיץ בעם את „אגרת השמד״ שלו, הנקראת גם כן: „מאמר קדוש השם״. באגרת זו המלאה כלה סערת נפשו הוא מראה ברוב בקיאותו בתורה, כי אנוסי פים יהודים גמורים הם. ולקנאי הוא מזכיר, כי ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא —

אם אליהו וישעיהו נענשו, בקראם את יהודי זמנם בשם „עם טמא שפתים״, כל שכן שיענש קל מקלי עולם, המתיר לשונו על קהלות ישראל, חכמים ותלמידיהם, לקרא אותם בשם: פושעים ורשעים וכופרים באלהי ישראל, והם לא מרדו באל לבקשת הנאות עולם הזה ולא עזבו הדת להשיג מעלה ותענוגי הזמן, כי מפני חרבות נדדו, מפני חרב נטושה וקשת דרוכה וכובד מלחמה———

הלאה הוא מזכיר, שהשמד הזה לא דומה לשאר שמדות, שעליהם צוו חכמים „יהרג ואל יעבור״, יען כי פה הם יכולים לקיים את כל המצוות, ורק שהם צריכים להוציא מפיהם הודאה בנבואתו של מוחמד, שגם המושלמים בעצמם יודעים, שזה רק דבר שפתים כזוב ולא אמונה. אבל בכל זאת יעץ לאותם האנוסים, ש„לא יעמדו באותה המלכות״, כי אם „יניחו כל אשר להם וילכו ביום ובלילה, עד שימצאו מקום, שיוכלו לעמוד בדתם״.

האגרת הזאת היתה כטל מרפא ללבות יהודי פיכ הדוויים, אבל היא הביאה סכנה גדולה על ראש כותבה. הרמב״ם נתפש למלכות והיה צפוי למות, כמסית את המאמינים לבגוד בדת מוחמד, ורק הודות למשורר אחד ערבי, אשר האמין כי הרמב״ם הוא מושלמי ודבר טוב

עליו, יצא לחפשי. ואז גמרו כבר כל בני בית מימון לקיים בלי כל שהיות את העצה, שיעץ הרמב"ם באגרתו לכל האנוסים, ובשנת תתקכ"ה ברביעי לחודש איר בליל חושך ואפלה ירדו כלם באניה, הולכת לחוף העברי העתיק — לארץ ישראל.

ביום הששי לנסיעתם בים קמה סערה גדולה, ואז נדר הרמב"ם, זה הפילוסוף הצעיר והעמקן בדורו, להקדיש, אם ינצל, את יום רדתו אל האניה ואת יום הסערה לתורה ותפלה ועשית צדקה וחסד הוא ובניו אחריו כל הימים. וכאשר הגיע בשלום אל חוף עכו, נדר עוד פעם לעשות את היום הזה, יום עלותו בשלום אל החוף והנצלו הצלה גמורה מן השמד, יום חג ונתינת מנות לאביונים.

ארץ ישראל היתה אז בידי נוסעי הצלב, יהודים היו בה מעטים, מבני דלת העם, ריקים לרוב מתורה וחכמה וחיים היי צער ועוני, מאין יכולת למצא איזו פרנסה לעצמם ועל אחת כמה וכמה לנודדים חדשים, ועל כן החליטו הרמב"ם ובית אביו לרדת מצרימה, ארץ ההשכלה והחופש בעת ההיא. אך לפני רדתם מצרימה עוד נסעו לירושלים, ואם כי בימים ההם, ימי ממשלת נוסעי הצלב, היה דבר כזה ליהודי בחזקת סכנה גדולה, הלכו בכל זאת במשך שלשה ימים להתפלל ולשפוך לבם לפני שרידי חרבות המקדש. משם נסעו לחברון להתפלל על קברי האבות אשר במערת המכפלה.

כל הפרטים האלה מראים לנו, עד כמה היתה הזקה בלב הרמב"ם האמונה התמימה, האמונה, הבאה מתוך רגש הלב ולא מתוך חקירות השכל. דעותיו הפי־לוסופיות, כפי שהביען אחרי כן ב„מורה נבוכים", לא היו מביאות אותו לידי נדרים והשתפכות הנפש בתפלה על חרבות המקדש וקברי האבות; לידי זאת יכלה להביא אותו רק אותה ההרגשה הנעלמה, המתגלה לרוב באמונה, ברגש לאומי ועוד בהרבה גלויים אחרים, אותה ההרגשה,

אשר בשעה שהיא מתעוררת, היא משכיחה מן הלב את כל החקירות וההתפלספות, יען כי בה, בהרגשה החיה, יש הרבה יותר אמת עצמית מאשר בכל מיני החקירות המפשטות, היכולות רק לבאר את האמת, אם כבר ישנה מורגשת במציאות כיסוד להן, אבל לא להולידה, אם עוד איננה.

הרמב"ם סבל הרבה גם בשנים הראשונות לשבתו במצרים. אחרי מות אביו בשנה הראשונה לבואו מצרימה, יסד אחיו בית מסחר באבנים טובות ומרגליות ובזה כלכל את כל המשפחה. הרמב"ם, שאחיו שחרר אותו מכל טרדות הפרנסה, התחיל לעסוק הלאה בלמודיו, והנה באו עליו הליים שונים וגם מוסרים הלשינו עליו, וחייו היו עוד פעם בסכנה. אך כל אלה הפגעים והסכנות היו כאין בעיניו לעומת האסון האחרון שקרהו: בנסוע אחיו לרגלי מסחרו לארץ הודו נשברה אניתו, והוא עם כל סחורתו טבעו בים. הרמב"ם, שעד עתה ידע רק להתעסק באהלו בתורה וחכמה, נשאר פתאם בארץ נכריה בלי כל עוזר ותומך, מתאבל למות את אהוב ומוכרח לדאוג לאלמנתו ובתו הקטנה. האסון הפתאומי הזה פעל לרעה על בריאותו, והוא נפל למשכב והיה חולה כשנה תמימה. אך מעט מעט התגבר על מחלתו, התחיל להשתמש בידיעותיו הגדולות בחכמת הרפואה והתעסק ברפואת חולים, כדי לכלכל משפחתו.

בעתות הפנאי הוסיף הרמב"ם לשאוף אל מטרתו הברורה והביא לידי גמר את פרושו למשנה. אבל בגמרו את פרושו זה, השיג מטרתו רק במקצת. כי למרות מה שהפרוש הזה הוא היותר מצוין גם במובן התורני, לא התפשט בעם בעת הראשונה במדה גדולה, במדה שחפץ בה הרמב"ם, כדי שכל איש מישראל ידע תכף מהמשנה את ההלכה הברורה ולא יהיה צריך להיות כתועה ברחבי התלמוד. ויכול להיות מאד, כי ביחד עם הרבה גורמים אחרים גרם לאי התפשטות פרושו דוקא מה שהרמב"ם

חשב למעלה יתרה בשביל המון העם, מה שהפרוש הזה נכתב לא בעברית, כי אם בשפת ההמון המדוברת, בערבית. על תורתו הביט העם תמיד כעל קנין נצחי, ואת הקנין הזה, על פי הרגשה עמוקה, אם גם לא תמיד ברורה, חפץ תמיד לראות בלבוש מקורי עברי, הבטוח בקיומו לדורות רחוקים, ולא בלבוש זר, שבדרך נדודיו רק אתמול קבלהו, ומחר אולי יחליפנו כבר באחר.

עשר שנים, שנות נדודים ותלאות עצומות, עבד הרמב״ם בפרושו זה, אך אם בו לא השיג עוד את מטרתו, הלא הרגיש בנפשו הגדולה די כח ויכולת להתחיל בבנין חדש עוד יותר נהדר ויותר משוכלל והפעם דוקא בשפה העברית, שפת המשנה הברורה ומדויקת: במוחו כבר נולד הרעיון לכתוב את ספרו הגדול „משנה תורה״.

באותו הזמן באו ימים רעים גם ליהודים אשר בתימן, ימים של גזרות ושמד, של חיי אנוסים מרים ויאוש וסכנת טמיעה באשמת בוגדים ומתעים. הרב התימני האנוס ר׳ יעקב אלפיומי בודאי ידע או שמע מ„אגרת השמד״, שכתב הרמב״ם באפריקה הצפונית, והוא פנה אליו בבקשה לחזק גם הפעם ידי הנחשלים והנואשים. לבקשתו זאת כתב הרמב״ם בערבית את „אגרת תימן״ המפורסמת [4]. על ידי אגרותיו ובאורו למשנה, וביותר על ידי תלמידיו, שנסעו אחרי כן לארצות אחרות, התחיל שמו להתפרסם במדה גדולה. מכל הארצות פנו אליו חכמי התורה בשאלות, ובשנת ד״א תתקל״ז נמנה גם לנשיא בית־דין ורב הקהלה בקאירה בירת מצרים. טרדותיו נעשו מרובות: היה צריך לפקח על עניני הקהלה, לענות לשואליו, להרביץ תורה וגם לרפא חולים, כי משמרת נשיאותו היתה רק משמרת כבוד, שלא על מנת לקבל פרס; אך שום דבר לא יכול להפריעו משאוף לאותה המטרה שבחר בה: להיות מורה

4) עיין בספר הזה „אגרת תימן״ והערותיה.

דרך לעמו, ובשנת תתקמ"א גמר את ספרו הגדול „יד החזקה"[5] או „משנה תורה".

הספר הזה הוא קובץ כל הדינים והמנהגים, הנזכרים בתלמוד ובספרי הגאונים, ומטרתו מבוארת בהקדמה: „וקראתי שם חבור זה: „משנה תורה", לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה, ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כלה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם" — היינו רוב העם, שאין להם לא זמן ולא יכולת עיונית להתעסק בתלמוד, אל יהיו עוד בעיניהם כתועים, אחרי שבספר זה ימצאו בנקל תשובה על כל שאלותיהם. ובספר הזה, שבחבורו עסק עשר שנים רצופות, מצאו בני דורו באמת תשובה מספקת לכל שאלותיהם. כל הדינים, שבמשנה, למרות כל הסדרים והמסכות, הם מסובבים ומעורבבים, באו בו בבהירות ובסדר נפלא, שלא היה עוד כמוהו. ובבהירות וסדר נפלא שלב בין הלכות הספר הזה גם את כל תורת המדות, הפזורה בתלמוד ומדרשים, את דעותיו הפילוסופיות, אשר האמין בכל לבו, כי הן הן גופי תורה, וגם את ידיעותיו המרובות בתכונה ורפואה — והכל בסגנון של הלכה תמימה וברורה או שיחת מדרש צנועה ומלאה חן, הבאה ונקבעת בלב כמו מעצמה.

אין גם לשער את גודל ההשפעה, שהשפיע הספר הזה על בני דורו והדורות שאחריו: את הנוהים אחרי הפילוסופיה קרב אל היהדות, אשר במהותה, כמו שקבלה אותה בספר הזה, השתקפו גם תום וגם מרחקי מחשבה בהירים ועמוקים; ובין היהודים התמימים הכנים זרם חדש של מחשבות וחופש השכל, שנחלש ונקפא בשעת צרות ורדיפות והתפרץ והתחיל זורם שנית, בשעה שהונח מעט מסביב.

---

5) קרא אותו „יד החזקה", יען כי יש בו י"ד ספרים ונסמך על הכתוב: „ולכל היד החזקה אשר עשה משה".

מטרת הרמב"ם הושגה בספר הזה במלואה. אך נודע תכנו ומהותו בין היהודים, מלאו ידי מאות סופרים עבודה להעתיקו ולהפיצו בכל ארצות מושב בני ישראל. גדולי החכמים והרבנים שבדור ההוא התפלאו על יצירת הרמב"ם הנפלאה הזאת, אשר כה בצרה את היהדות והפיצה אור בהיר לנבוכים בה, ומכל עברים הביאו לו המון תהלות ותשבחות ותארי כבוד כאלה, שרק על בעל נפש זכה וטהורה כהרמב"ם עברו בלי כל פעולה, והוא נשאר אותו הענו ונקי הדעת כשהיה. אך ביחד עם זה קמו על הספר גם מערערים רבים. היו כאלה, שעשו זאת מקנאה בכבוד הרמב"ם, והיו גם מערערים תמימים: ערערו, שהספר הזה ימעיט בעם את העסק בתלמוד וגם ישכיח אותו במדה גדולה, שהדעות הפילוסופיות החדשות שנכנסו לתוך הספר מביאות נזק לאמונה, ועוד ערעורים כאלה. הרמב"ם חלה בעת ההיא עוד פעם מחלה מסוכנת, אך כאשר רק קם מחליו מהר לענות לכל המערערים עליו, להראות להם את צדקת ספרו, והכל בלי הקפדה, ברוח ענוה וטהר לב, אם כי דברי המערערים היו כתובים לפעמים בכונה גלויה לקנטר ולהרעים. כל זה מראה רק, עד כמה היה המורה הגדול הזה בטוח בצדקת פעולתו ועד כמה קבל ספוק נפשי מהכרתו הברורה, שדבר גדול עשה לעמו; את זה אנחנו שומעים אחרי כן בהרבה ממכתביו לחכמים שונים.

מהעת הזאת – והרמב"ם אז בן נ"א שנה–התחילה ההצלחה להאיר פניה אליו. שמע ידיעותיו העמוקות בחכמת הרפואה הגיע גם עד הצר הכליף צלח־אלדין (כַלַּדין), והמשנה אלפאצל רשם את שמו בין רופאי החצר וקצב לו פרס מאוצר המלוכה. אז התפרסם במהרה גם כאחד הרופאים המהוללים וכתב בערבית ספרים גם בחכמת הרפואה. משוררי הערבים כתבו לו אז שירי תהלה וגדולי חכמיהם חשבו להם לכבוד להמנות בין תלמידיו. אך פתאם עמדו חייו עוד פעם בסכנה. אותו המשורר הערבי, שהציל

אותו בפיס ממשפט מות, יען כי הוא האמין, שהרמב"ם הוא מושלמי, בא בעת הזאת למצרים, וכאשר ראה, כי אותו המושלמי המדומה עומד עתה בראש הקהלה העברית, כעס מאד ותבע אותו לדין כמעליב בדת מוחמד. אך המשנה הצדיק את הרמב"ם ואחרי כן גם הוסיף לנשאו ומנה אותו ל„נגיד" על כל קהלות ישראל אשר במצרים. והוא לא השתמש במשרתו זאת להרבות כבודו, כי אם מהר להביא ישע לאחיו הנענים בתימן. בהשתדלותו בטלה שם גזרת השמד, והאנוסים היהודים, שהביטו עליו כעל גואל ומושיע, הזכירו מאז את שמו בתפלת ה„קדיש": „בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בן מימון" — מה שהיו עושים לפנים רק לנשיאי הגולה שבבבל ביום עלותם על כסא נשיאותם.

עוד לא חדלו הערעורים על ספרו „יד החזקה", והנה כבר נגש הרמב"ם אל עבודה מסוגלת עוד יותר לעורר ערעורים, והפעם עוד יותר מרגיזים, — הוא נגש להשיג קצה מטרתו, ששאף אליה כל ימי חייו: להיות מורה לנבוכי בני עמו, — נגש לחבר ספרו „מורה נבוכים". בספרו „יד החזקה" או „משנה תורה" הביא את הדעות הפילוסופיות רק בקצרה, בתור הלכות פסוקות; אבל היו אנשים, שהפצו לדעת את כל אלה ידיעה יותר עמוקה, הפצו להכיר בעצמם בשכלם, איך האמונה והפילוסופיה מתחברות יחד לאמת אחת גדולה, עד שהאחת רק ממלאה ומשלימה את השנית. והנה על־פה לבחירי תלמידיו, וביחוד לתלמידו, החביב עליו כבן, יוסף אבן עקנין, שאליו הקדיש אחרי כן את ספרו „מורה נבוכים", השמיע זה כבר שעורים בפילוסופיה, והפעם רק הפץ לתקן את השעורים האלה ולהשאירם לדורות בשביל — ה„מועטים". כי את ספרו זה לא יעד כמו „משנה תורה" בשביל כל העם; להפך, הוא ידע מראש, כי הספר הזה יעורר עליו את ה„רבים", היראים לנגוע בדברים המקובלים ולחקור אחריהם; אבל הוא לא רצה בשום אופן לנתר על ה„מועטים"

בשביל ה„רבים״ ולהשאיר אותם תועים ונבוכים, והוא נגש אל ספרו באומץ רוח, שיש בו הרבה מן המרירות– חלקם של כל גדולי הרוח. והוא כותב בהקדמתו לספר הזה: אני האיש, אשר כשיציקהו הענין ויצר לו הדרך ולא ימצא תחבולה ללמד האמת, שבא עליה מופת, אלא בדבר, שיָאות לאחד מעולה ולא יאות לעשרת אלפים סכלים, אני בוחר לאמרו, ולא ארגיש בגנות העם הרב ההוא, וארצה להציל המעולה האחד ההוא ממה שנשקע בו״.

הרמב״ם החזיק בשטה של הפילוסוף היוני אריסטו, כפי שבארוה והרחיבוה הפילוסופים הערביים, וככל בני דורו חשב, כי יסודותיה – אמת גמורה ומוחלטת. אך אם השטה הזאת – אמת, הלא בהכרת היא צריכה להיות נמצאת גם בתורה היהודית, כי התורה הלא בודאי אמת– זה הרגיש בכל עמקי נפשו – ואין אמת יכולה להתנגד לאמת. והוא הולך בספרו זה ו„ממשיך תמיד את דברי התורה אל טבע המציאות״, מבאר אותם תמיד באופן כזה, שאין כל נגוד בינם ובין הדעות הפילוסופיות; הלאה הוא מבאר בספרו זה את התקירות הפילוסופיות על דבר מציאות השם, אחדותו המוחלטה ורחוקה מכל גשמיות, דעותיו על דבר חדוש העולם, עניני הנבואה, ידיעת השם, השגחתו על העולם וטעמי המצות, מלבד הרבה ענינים צדדיים על טבע שכל האדם והשגתו ועוד. והנה לא פה המקום לבאר את יסודות הפילוסופיה שהחזיק בה הרמב״ם, ומה גם שעתה בכלל כבר עברה ונדחתה מפני השטות החדשות, הבנויות על יסודות יותר מוצקים; העיקר פה לנו אותו הבטחון הכביר, שהיה הרמב״ם בטוח באמתת היהדות וביסודותיה החזקים, עד שלא ירא כלל לבוא ולשפוך עליה אור פילוסופי בהיר ולא משוחד, אותה השאיפה הכבירה ללכת בלי מורך לקראת אור הדעת והמחשבה, יען כי הן יכולות להתנגד רק לשקר.

יסודות שטתו האריסטואית עברו ובטלו מן העולם,

אבל אותו הזרם הכביר, שהכניס הרמב"ם בספרו זה לתוך המחשבה העברית, יהיה נכר תמיד, אם גם בתור דחיות נעלמות. רבים, שלא היו ראויים ומוכנים לעין בספר הזה, לא הבינו כראוי את דברי המורה הזה, ולהם הביא נזק, יען כי ברובו לא נועד לרבים; אבל הראויים והמוכנים קבלו ממנו השפעה עצומה במשך כמה דורות, והשפעה כזאת אי אפשר שלא תהיה נכרת גם בדורות הבאים, אם גם לא בדרך ישרה ובלתי־אמצעית. ורק על דבר אחד יש להצטער: הספר הזה נכתב בערבית, ואנחנו יכולים ללמוד בו רק מתוך התרגומים הקשים והצריכים פרושים לפרושים.

כאשר השלים הרמב"ם את ספרו זה, התחילה כבר הזקנה לקפוץ עליו, וכהות גופו, שהיו רפויים גם תמיד, הלכו עתה הלוך ורפה עוד יותר. לרגלי ערעורים חדשים מצד מתנגדיו פרסם עוד „מאמר תחית המתים", אבל אחרי כן חדל לשים לב לערעוריהם ובמכתביו מנע גם את תלמידיו מלשים לב לזה, כדי שלא לתת מקום לדברי ריבות ומחלוקת -- שלות נפש פילוסופית, שלא הכל גם בין הגדולים זוכים לה. מהעת ההיא לא חבר עוד שום דבר וגם לענות על כל המכתבים היה קשה לו.

חכמי מרשיליאה מדרום צרפת, שכבודו היה גדול בעיניהם עד אין לשער, פנו אליו אז על ידי מכתבים בשאלות שונות והוא ענה להם. במכתבו הראשון אליהם נמצא מבטאו היפה והאופיי: „ולעולם אל ישליך אדם דעתו אחריו, כי העינים הם לפנים לא לאחור". ובמכתביו הבאים, שאֵחר בהם, יען כי היה עוד פעם חולה במשך שנה וגם מהומות היו בארץ לרגלי הריב בין יורשי כסא המלוכה, הוא כותב בין יתר דבריו: „ואשר שאלתם שאעתיקנו (את „מורה נבוכים") לכם אני בלשון הקודש— מי יתנני כירתי קדם לעשות שאלתכם בזה הספר ובשאר הספרים, שחברתי בלשון קדר, אשר הקדיר שמשי! כי אהלי חם שכנתי... אבל -- -- חי נפשכם, אלופי ומיודעי,

אפילו לכתוב פרשה קטנה אין לי פנאי לא ביום ולא בלילה, ומפני כבוד הצבור צערתי עצמי וטרחתי לכתוב כתב זה כלו בכתב ידי".

בעת ההיא בא בכתובים גם עם מעתיק ספרו ר' שמואל אבן תבון ובמכתבו אליו[6] הוא מתאונן הרבה על חולשתו המתגברת עליו בעיקר מפני עבודתו הרבה כרופא המלך — אז היה כבר רופא המלך ההדש בעצמו — וכעומד בראש הקהלה העברית. הולשתו התגברה משנה לשנה ובעשרים בטבת ד"א תתקס"ה (1204 לסה"נ) מת המורה הגדול הזה.

כל יהודי מצרים וארץ ישראל התאבלו עליו אבל כבד ובירושלים קראו צום, בבית־הכנסת קראו בתורה התוכחה שבסדר „אם בחוקותי" והפטירו בשמואל א' ד' וסימו: „גלה כבוד מישראל, כי נלקח ארון האלהים".

את ארונו הביאו לארץ ישראל לטבריה. שם קברו אותו והרתו על מצבתו:

פה טמון רבנו משה בן מימון מבחר האנושי.

על דבר מותו נרקמה בעם גם אגדה יפה:

ויהי אחרי ימי בכית רבנו משה ויעלו אחיו את ארונו לארץ ישראל לקברו שמה. ויהי בדרך ויפגעו בהם שודדים, וייראו האנשים וימלטו ואת הארון הניחו על הארץ. ויהי בראות השודדים כי ברחו האנשים, ויגשו אל הארון ויאמרו להשליכו הימה, ולא יכלו להעתיקו ממקומו על הארץ, והמה יותר משלושים איש. ויאמרו: אך איש אלהים קדוש הוא! וילכו ויקראו לנושאי הארון ויבטיחום, כי ילכו אתם ללוותם ולהגן עליהם עד בואם למחוז חפצם".

והנה בקצרה כבר דברנו למעלה על־דבר ערכו של הרמב"ם וספריו; פה נחפוץ רק להזכיר, שאם נשים לב

6) עיין בספר הזה בהמחלקה „אגרות הרמב"ם".

לתכונות נפשו של המורה הזה ואל הזמן והמצב, שבו חי ופעל, נהיה צריכים להחליט, שהוא לא נתן לנו את כל מה שיכול לתת לנו. נפש הרמב"ם היתה מרגשת, במדה שלא חשד בה גם בעצמו — בפיו התנגד להעוסקים בדברי שירה, ובעצמו כתב מכתבים בחרוזים — והתום והרגשת הלב שביהדות היו יותר קרובים אליה בעצם מהפילוסופיה האריסטואית; על דבר נדרו ותפלותיו על חרבות המקדש כבר דברנו, ופה נוכל עוד להוסיף, כי בכלל התנהג כיהודי חרד ודקדק במצוה קלה כבחמורה: לא היה לו פנאי גם לאכול לחמו, ובכל זאת כתב בעצם ידו ספר תורה, יען כי זה „מצות עשה" מן התורה. וכל זה סוף סוף לא מתאים ביותר להשקפת-העולם האריסטטואית, גם אחרי כל התקונים שעשה בה, ועליו, על האיש התמים וזך הנפש מצד אחד ועומד על דעתו ולא שם לב לקנאות המרובים מהצד השני, עליו הן לא נוכל להגיד, כי התחסד למראית עין, או עשה הכל מפני ההרגל כמצות אנשים מלומדה — מהו הבאור לכל זאת? אך הדבר פשוט: בחלק גדול מנפשו לא הסתכל כלל. הוא היה טרוד יותר מדאי לבצר את תורת היהדות, שלא יוכלו להתנפל עליה מצד הפילוסופיה האריסטטואית, ועל כן לא היה לו פנאי לפתח ולהעמיק את היהדות עצמה. הוא הרגיש היטב את אותו השפע הנפשי, ההולך ונמשך כירושה וַדָּאִית ונצחית מגבבי הדורות, — השפע ההיסטורי, כמו שאומרים היום, — אבל הוא לא שם לב להתבונן להרגשתו זאת; היא התבטאה אצלו בלא־יודעים בשפוך שיח בתפלה ובזהירות במצוות, ואחרי כן היה צריך לבוא ולמצא איזה תרוץ דחוק, עוד פעם כדי להבטיח מהתנפלות מצד השטה הפילוסופית של בני דורו את הזהירות בחגים ובמצוות עצמה; היה צריך להמציא את „טעמי המצוות" שלו, שאינם מניחים את הדעת כלל. מסבה זו לא התעמק, באותה המדה שהיה מוכשר לזה, גם בתורת המדות והמוסר שביהדות, שהיתה כל־כך קרובה ומורגשת לנפשו, והוא נתן לנו רק קובץ כל הדינים

מסודרים היטב, אבל בלי כל הערכה בקרתית. ובמה שהתבונן הלא היה זוכר תמיד, ש„העינים הם לפנים ולא לאחור״, ולא היה חושש כלל ל„המשיך את הדברים הכתובים אל טבע המציאות״.

אין גם לשער את האפקים הנהדרים, שהיה הרמב״ם מראה לנו בתורת המדות והמוסר, לו היה מסב את רוב הסתכלותו לצד זה ולא לצד המיטפיזיקה; אבל „הלילה האפל״ גרם, שהוא יהיה מורה לנבוכים... לו היו השנים כתקונן, היה בודאי אוחז דרכו בעצמו ולא בראש הנבוכים, ואז היה בודאי מגיע למרחקים יותר בהירים ויותר מצודדים בזהרם את בני הדורות הבאים.

מ. ב. לובניק.

משנה תורה.

ספר ראשון.

ספר המדע.

א. הלכות יסודי התורה.

פרק א׳: ——— אלוה זה אחד הוא, ואינו שנים ולא יתר על שנים, אלא — „אחד״, שאין כיחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם; לא אחד כמין [1], שהוא כולל אחדים הרבה, ולא אחד כגוף, שהוא נחלק למחלקות וקצוות, אלא — יחוד, שאין יחוד אחר כמותו בעולם.——— ואילו היה היוצר גוף וגויה, היה לו קץ ותכלית [2], שאי אפשר להיות גוף, שאין לו קץ; וכל שיש לגופו קץ ותכלית, יש לכחו קץ וסוף, — ואלהינו, ברוך שמו, הואיל וכחו אין לו קץ ואינו פוסק, שהרי הגלגל [3] סובב תמיד— אין כחו כח גוף. והואיל ואינו גוף, לא יארעו לו מאורעות הגופות [4], כדי שיהא נחלק ונפרד מאחר — לפיכך אי

---

1) מין יחיד, אבל כולל, כמו מין „החי״ למשל; „החי״ אמנם מין יחיד הוא בעולם, ואין עוד מין אחר דומה לו, אבל הוא כולל הרבה יחידים: אנשים, חיות, עופות ועוד, שמהם הוא מקובץ, ובעצמו אין לו מציאות נפרדת כלל.

2) תכלית—סוף.

3) גלגל השמש והכוכבים.

4) לא יקרו לו מקרי הגופים, היינו: שיהיה נחלק ונפרד מאחר.

אפשר שיהיה אלא „אחד". — — — הרי מפורש בתורה ובנביאים, שאין הקדוש ברוך הוא גוף וגויה, שנאמר: „כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת", והגוף לא יהיה בשני מקומות[5]; ונאמר: „כי לא ראיתם כל תמונה", ונאמר: „ואל מי תדמיוני ואשוה"— ואילו היה גוף, היה דומה לשאר גופים, — אם כן מה זה שכתוב בתורה: „ותחת רגליו", „כתובים באצבע אלהים", „יד ה'", „עיני ה'", „אזני ה'" וכיוצא בדברים האלו? — הכל לפי דעתן של בני אדם הוא, שאין מכירין אלא הגופות, ודברה תורה כלשון בני אדם. והכל כנויים[6] הן, שנאמר: „אם שנותי ברק חרבי"—וכי חרב יש לו, ובחרב הוא הורג? אלא — משל, והכל משל. ראיה לדבר, שנביא אחד אומר, שראה הקב"ה: „לבושיה כתלג חיור"[7], ואחד ראהו: „חמוץ בגדים מבצרה"; משה רבנו עצמו ראהו על הים, כגבור עושה מלחמה, ובסיני, כשליח צבור עטוף — לומר: שאין לו דמות וצורה, אלא הכל במראה הנבואה ובמחזה. ואמתת הדבר — אין דעתו של אדם מבינה ולא יכולה להשיגו ולחקרו; וזה שאמר הכתוב: „החקר אלוה תמצא, אם עד תכלית שדי תמצא?"

פרק ב': — — — הקב"ה מכיר אמתו ויודע אותה כמו שהיא. ואינו יודע בדעה, שהיא חוץ ממנו, כמו

---

5) גוף אחד לא יוכל להמצא בזמן אחד בשני מקומות כל כך רחוקים ונבדלים זה מזה, כמו השמים והארץ: או שיהיה כלו בשמים, או כלו בארץ.

6) המלה „כנוי" ביחס לאלהים — באורה: שם מתאר ומקרב אל השכל. לאלהים אין יד ואין עינים, כמו שיש לאדם, כי אינו גוף כלל; אבל לנו האנשים קשה לציר פעולותיו כמו שהן באמת, ועל כן נשתמש בכנויים: יד, עין — שמות יהועים לנו — בשעה שנחפוץ לדבר על כל מיני פעולותיו של אלהים או על כל מיני השגחתו ואומרים: „יד אלהים עשתה זאת", או: „עיני ה' על הארץ הזאת" וכדומה.

7) כשלג לבן.

שאנו יודעין[1], שאין אנו ודעתנו – אחד; אבל הבורא יתברך הוא ודעתו וחייו „אחד״ מכל צד ומכל פנה ובכל דרך יחוד. שאלמלא היה חי בחיים ויודע בדעה חוץ ממנו, היו שם אלוהות הרבה: הוא וחייו ודעתו[2]–ואין הדבר כן, אלא: „אחד״ מכל צד ומכל פנה ובכל דרך יחוד. נמצאת אתה אומר: הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה – הכל „אחד״. ודבר זה אין כח בפה לאמרו ולא באוזן לשמעו ולא בלב האדם להכירו על בוריו. ולפיכך אומר[3]: „חֵי פרעה״, ו„חֵי נפשך״, ואין אומר: „חֵי ה׳״, אלא: „חַי ה׳״ – שאין הבורא וחייו שנים.— — — דברים אלו, שאמרנו בענין זה בשני פרקים אלו[4], כמו טפה מן הים הם, ממה שצריך לבאר בענין זה. ובאור כל העיקרים שבשני פרקים אלו הוא הנקרא[5]: מעשה מרכבה. צוו חכמים הראשונים, שלא לדרוש בדברים אלו אלא לאיש אחד בלבד, והוא – שיהיה חכם ומבין מדעתו, ואחר כך מוסרין לו ראשי הפרקים ומודיעין אותו שמין מן הדבר, והוא מבין מדעתו וידע סוף הדבר

---

1) אנו האנשים–החזיונות שמחוצה לנו גורמים בנו את הידיעה; אנו רואים ומרגישים מחוצה לנו עולם, מלא יצורים והזיונות שונים, ואנחנו „יודעים״ אותם, מכירים ומסתכלים בהם, מתחקים על כל חוקיהם ובאים גם לידי השגה של ידיעות מפשטות; אבל לו: חסרו כל החזיונות שמחוצה לנו, או לו: הסרנו אנחנו אותם החושים, שעל ידיהם אנו רואים ומרגישים כל מה שנעשה מסביב לנו, כלום לא היינו אז יודעים. נמצא, שמקור הידיעה הוא חוץ ממנו, ורק מקום הידיעה, המוח, התופס ומכיר כל דבר על־פי חושי ההרגשה שלנו, רק הוא נמצא בנו.

2) היינו: חזיונות נצחיים כמוהו, שיגרמו בו את הידיעה, כמבואר בהערה 1, ועוד יצורים נצחיים אחרים, שישפיעו בו את החיים; כי כל היצורים, שאנחנו יודעים, הם חיים רק כל זמן שיש איזה קשר ותנועה בינם ובין יצורים ויסודות אחרים, וכאשר אך יפסק הקשר הזה, הם תכף מתים.

3) הכתוב.

4) שני הפרקים האלה גדולים הם.

5) בפי חכמי התלמוד.

ועומקו. ודברים אלו דברים עמוקים הם עד למאד, ואין כל דעת ודעת ראויה לסובלן.

פרק ד': — — — אין צורת הנפש הזאת [1] מחוברת מן היסודות, כדי שתפרד להם [2], ואינה מכח הנשמה [3], עד שתהא צריכה לנשמה, כמו שהנשמה צריכה לגוף, אלא מאת ה' מן השמים היא. לפיכך כשיפרד הגולם [4], שהוא מחובר מן היסודות, ותאבד הנשמה, מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף וצריכה לגוף בכל מעשיה, לא תכרת הצורה הזאת [5], לפי שאינה צריכה לנשמה במעשיה, אלא יודעת ומשגת הדעות הפרודות [6] מן הגולמים ויודעת בורא הכל ועומדת לעולם ולעולמי עולמים. הוא שאמר שלמה בחכמתו: „וישוב העפר אל הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל האלהים, אשר נתנה". כל הדברים האלו, שדברנו בענין זה [7], כמר מדלי הם ודברים עמוקים הם, אבל אינם כענין עומק פרק ראשון ושני. ובאור כל אלה הדברים שבפרק שלישי ורביעי הוא הנקרא: מעשה בראשית. וכך צוו החכמים הראשונים, שאין דורשין בדברים האלו

1) נפש האדם, שעליה מדובר בסוף הפרק הזה.

2) כדי שתפרד אחרי המות לכל אחד מן היסודות האלה, כמו שהגוף נפרד ליסודות אחרי המות.

3) הרמב"ם מבדיל בין „נשמה", שהיא כח החיים שבגוף, כל זמן שהדם סובב והיסודות מתהלפים, ובין „נפש", שהיא יודעת ידיעות נצחיות כידיעתה על דבר בורא עולם ונעשית נצחית על ידי זה גם היא.

4) הגוף אחרי המות.

5) „צורה" בספרי המחקר — באורה: עצמותו של דבר, אותו הכח הפנימי, הנותן לכל יצור את צורתו הוא ולא אחרת; על כן משתמשים לפעמים בהמלה „צורה" כדי לסמן יצירה רוחנית, שאין לה גוף כלל; כן קורא הרמב"ם למלאכים: „צורות עליונות".

6) הנפרדות ובלתי תלויות בהבנתן בשום גוף, כמו למשל: דעת האלהים, דעת דרכיו—הידיעות האלה הן לא ידיעות על דבר גופים, כי אם ידיעות פרודות, נאצלות.

7) בשני הפרקים הגדולים ג', ד'.

ברבים, אלא לאדם אחד מודיעין דברים אלו ומלמדין אותן. — — — ועניני ארבעה פרקים אלו — — — הם שהחכמים הראשונים קוראין אותו „פרדס״, כמו שאמרו[8]: „ארבעה נכנסו לפרדס״. ואף על פי שגדולי ישראל היו וחכמים גדולים היו, לא כולם היה בהן כח לידע ולהשיג כל הדברים על בורין.

פרק ה׳: כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה, שנאמר: „ונקדשתי בתוך בני ישראל״, ומוזהרין, שלא לחללו, שנאמר: „ולא תחללו את שם קדשי״. כיצד? כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל: לעבור על אחת מכל המצוות האמורות בתורה—או יהרגנו, יעבור ואל יֵהָרג, שנאמר במצוות: „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם״ — וחי בהם, ולא שימות בהם. ואם מת ולא עבר, הרי זה מתחיב בנפשו. במה דברים אמורים? בשאר מצוות, חוץ מעבודת כוכבים וגלוי עריות[1] ושפיכת דמים; אבל שלש עבירות אלו, אם יאמר לו: „עבור על אחת מהן — או תֵהָרֵג״! — יהרג ואל יעבור. — — — וכל הדברים האלו שלא בשעת הגזרה. אבל בשעת הגזרה, והוא: שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחביריו ויגזור גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות — יהָרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות, בין[2] נאנס בתוך עשרה[3], בין נאנס בינו לבין עובדי כוכבים. — — — וכל מי שנאמר בו: „יהרג ואל יעבור״, ונהרג ולא עבר, הרי זה קידש את השם. ואם היה בעשרה מישראל, הרי זה קידש את השם ברבים, כדניאל, חנניה,

---

8) בתלמוד במסכת חגיגה פרק ב׳: „ארבעה נכנסו לפרדס׳: בן עזאי, אחר ובן זומא ורבי עקיבא; בן עזאי הציץ ומת, בן זומא הציץ ונפגע (ניזק בדעתו), אחר קצץ בנטיעות (כפר בהרבה דברים), רבי עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום״.

1) פריצות דרכי המוסר בנוגע לנשים וחיי המשפחה.

2) „בין... בין״ — אחת היא, אם כך... אם כך.

3) עשרה מישראל.

מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחבריו. ואלו הן „הרוגי מלכות״, שאין מעלה על מעלתן, ועליהן נאמר: „כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבחה״, ועליהן נאמר: „אספו לי חסידי, כורתי בריתי עלי זבח״.— — — נשים, שאמרו להן עובדי כוכבים: „תנו לנו אחת מכן ונטמא אותה, ואם לאו — נטמא את כולכן!״ — יטמאו כולן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. וכן אם אמרו להם[4] עובדי כוכבים: „תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו — נהרוג כולכם!״ — יהרגו כולם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם יחדוהו להם ואמרו: „תנו לנו פלוני, או נהרוג את כולכם!״ — אם היה מחויב מיתה כשבע בן בכרי[5], יתנו אותו להם, ואין מורין כן לכתחלה[6]; ואם אינו חייב מיתה, יהרגו כולם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל.

ב. הלכות דעות.

פרק א׳: דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם, וזו משונה מזו ורחוקה ממנה ביותר: יש אדם, שהוא בעל חמה, כועס תמיד, ויש אדם, שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל, ואם יכעס, יכעס כעס מעט בכמה שנים; ויש אדם, שהוא גבה לב ביותר, ויש, שהוא שפל רוח ביותר; ויש, שהוא בעל תאוה, לא תשבע נפשו מהלוך בתאוה, ויש, שהוא בעל לב טהור מאד ולא יתאוה אפילו לדברים מעטים, שהגוף צריך להן; ויש בעל נפש רחבה, שלא תשבע נפשו מכל ממון העולם, כענין

---

4) לאנשים מישראל.

5) שמרד בדוד והיה מחויב מיתה בשביל זה.

6) אם באו לשאול: מה לעשות? אין מלמדים, אין מיעצים אותם לכתחלה לעשות כן; אלא אם עשו כך מעצמם — לא חטאו בזה.

שנאמר: „אוהב כסף לא ישבע כסף", ויש מקצר נפשו, שדַיו אפילו דבר מעט, שלא יספיק לו, ולא ירדוף להשיג כל צרכו; ויש, שהוא מסגף עצמו ברעב וקובץ על ידו ואינו אוכל פרוטה משלו אלא בצער גדול, ויש, שהוא מאבד כל ממונו בידו לדעתו — ועל דרכים אלו שאר כל הדעות, כגון: מהולֵל 1) ואוֹנֵן 2) וכילי ושוע ואכזרי ורחמן ורך לבב ואמיץ לב וכיוצא בהן. — — — שתי קצוות הרחוקות זו מזו שבכל דעה ודעה אינן דרך טובה, ואין ראוי לו לאדם ללכת בהן ולא ללמדן לעצמו. ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן או מוכן לאחת מהן, או שכבר למד אחת מהן ונהג בה, יחזיר עצמו למוטב וילך בדרך הטובים והיא הדרך הישרה, — — — שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו. — — — כיצד? לא יהא בעל חמה, נוח לכעוס, ולא כמת, שאינו מרגיש — — — וכן לא יתאוה אלא לדברים, שהגוף צריך להן ואי אפשר להיות בזולתן — — — וכן לא יהא עמל בעסקו אלא להשיג דבר, שצריך לו לחיי שעה — — — ולא יקפוץ ידו ביותר ולא יפזר ממונו — — — ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונן, אלא שמח כל ימיו בנחת, בסבר פנים יפות — וכן שאר דעותיו, ודרך זו היא דרך החכמים.

פרק ב׳: חולי הגוף טועמים המר מתוק והמתוק מר, ויש מן החולים, מי שמתאוה ותאב למאכלות, שאינן ראויין לאכילה, כגון: העפר והפחם, ושונא המאכלות הטובים, כגון: הפת והבשר — הכל לפי רוב החולי. כך בני אדם, שנפשותיהם חולות, מתאוים ואוהבים הדעות הרעות ושונאים הדרך הטובה ומתעצלים ללכת בה, והיא כבידה עליהם למאד לפי חלים. — — — ומה היא תקנת חולי הנפשות? ילכו אצל החכמים, שהן רופאי הנפשות, וירפאו חלים בדעות, שמלמדים אותם, עד שיחזירום לדרך

1) מתלוצץ ומשתדל לעורר צחוק בהעויות משונות.
2) שקוע בעצב יותר מדי.

הטובה. — — — וכיצד היא רפואתם? — — — אם היה רחוק לקצה האחד, ירחיק עצמו לקצה השני וינהוג בו זמן רב, עד שיתזור בו לדרך הטובה והיא: מדה בינונית שבכל דעה ודעה.

פרק ג׳: שמא יאמר אדם: „הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון" — עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה, אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן, כגון כהני העובדי כוכבים — גם זו דרך רעה היא ואסור לילך בה. המהלך בדרך זו נקרא חוטא, שהרי הוא אומר בנזיר: „וכפר עליו, מאשר חטא על הנפש — אמרו חכמים: ומה אם נזיר שלא פירש אלא מן היין, צריך כפרה; המונע עצמו מכל דבר ודבר — על אחת כמה וכמה. לפיכך צוו חכמים, שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים, שמְנָעָתוּ התורה בלבד.

פרק ו׳: דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, נוהג כמנהג אנשי מדינתו; לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים, ההולכים בחושך, כדי שלא ילמוד ממעשיהם. — — — וכן אם היה במדינה, שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה — ילך למקום, שאנשיה [1] צדיקים ונוהגים בדרך טובים. ואם היו כל המדינות, שהוא יודען ושומע שמועתן, נוהגים [2] בדרך לא טובה, כמו זמננו, או שאינו יכול ללכת למדינה, שמנהגותיה טובים, מפני הגייסות [3], מפני החולי — ישב לבדו יחידי, כענין שנאמר: „ישב בדד וידום". ואם היו רעים וחוטאים, שאין מניחים אותו לישב

1) אנשי המדינה של אותו המקום.
2) האנשים של המדינה נוהגים.
3) צבאות מלחמה.

במדינה, אלא אם כן נתערב עמהן ונוהג במנהגם הרע — יצא למערות ולחוחים ולמדברות ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים, כענין שנאמר: „מי יתנני במדבר מלון אורחים". ——— מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו, שנאמר: ואהבת לרעך כמוך". לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו, כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו. והמתכבד בקלון חבירו — אין לו חלק לעולם הבא. אהבת הגר, שבא ונכנס תחת כנפי השכינה — „שתי מצוות עשה"[4]: אחת, מפני שהוא בכלל ריעים, ואחת, מפני שהוא גר, והתורה אמרה: „ואהבתם את הגר". ——— כל השונא אחד מישראל בלבו עובר ב„לא תעשה", שנאמר: „לא תשנא את אחיך בלבבך". ——— כשיחטא איש לאיש, לא ישטמנו[5] וישתוק, כמו שנאמר ברשעים: „ולא דבר אבשלום את אמנון מאומה למרע ועד טוב, כי שנא אבשלום את אמנון", אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו: „למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני?" שנאמר: „הוכח תוכיח את עמיתך". ואם חזר ובקש ממנו למחול לו, צריך למחול, ולא יהא המוחל אכזרי. ——— הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה — מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו, שהוא חוטא על עצמו[6] במעשיו הרעים, שנאמר: „הוכח תוכיח את עמיתך". המוכיח את חבירו, בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום[7], צריך להוכיחו בינו לבין עצמו[8] וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו, שאינו אומר לו אלא לטובתו, להביאו לחיי העולם הבא.

4) „מצות עשה — מה שהתורה צותה לעשות; מצות „לא תעשה" — מה שהתורה צותה שלא לעשות.

5) זה שהשני חטא כנגדו.

6) שהחוטא מביא תמיד רעה על עצמו, אף כי לפעמים נדמה לו, שהוא בעצמו עוד מרויח ונהנה מזה.

7) המקום — האלהים.

8) ששום איש לא ישמע.

אם קבל ממנו – מוטב, ואם לאו – יוכיחנו פעם שניה ושלישית. וכן תמיד חייב אדם להוכיחו, עד שיכהו החוטא ויאמר לו: „איני שומע״. — — — חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות, מפני שנפשן שפלה למאד ורוחן נמוכה, אף על פי שהן בעלי ממון. אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו – מוזהרין אנו עליהן, שנאמר: „כל אלמנה ויתום לא תענון״. והאיך נוהגין עמהן? לא ידבר אליהן – אלא רכות, ולא ינהג בהן – אלא מנהג כבוד ולא יכאיב גופן בעבודה ולבן בדברים קשים ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. — — — ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם, שכל זמן שהם צועקים מחמס, הם נענים, שנאמר: „כי אם צעוק יצעק אלי, שמוע אשמע צעקתו״.

פרק ז׳: המרגל בחבירו, עובר ב„לא תעשה״, שנאמר: „לא תלך רכיל בעמך״- - - - עון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל, לכן נסמך לו: „ולא תעמוד על דם רעך״. - - — — איזהו רכיל? זה שטוען דברים 1) והולך מזה לזה ואומר: „כך אמר פלוני, כך וכך שמעתי על פלוני״. אף על פי שהוא אמת, הרי זה מחריב את העולם. יש עון גדול מזה עד מאד והוא בכלל לאו 2) זה, והוא: לשון הרע. והוא המספר בגנות חבירו, אף על פי שאומר אמת. — — — אמרו חכמים: שלש עבירות נפרעין 3) מן האדם בעולם הזה, ואין לו חלק לעולם הבא –: עבודת כוכבים וגלוי עריות ושפיכת דמים; ולשון הרע כנגד כולם 4). ועוד אמרו חכמים: כל המספר בלשון הרע – כאילו כופר בעיקר 5). — — — הנוקם מתבירו – עובר ב„לא תעשה״, שנאמר: „לא תקום״. — — — ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי

1) מדבר וטוען עם הרבה בני אדם.
2) לאו – לא תעשה.
3) נפרעין – משתלמים; שמשלמים לו עליהן ועונשים אותו.
4) יותר רעה מכולן ביחד.
5) באלהים.

העולם[6], שהכל אצל המבינים: דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהן. כיצד היא הנקימה? אמר לו חבירו: „השאילני קרדומך" — אמר לו: „איני משאילך". למחר צריך לשאול ממנו[7]. אמר לו חבירו: „השאילני קרדומך" — אמר לו: „איני משאילך, כדרך שלא השאלתני, כששאלתי ממך" — הרי זה נוקם. — — — וכן כל הנוטר לאחד מישראל — עובר בלא תעשה, שנאמר: „ולא תטור את בני עמך". כיצד היא הנטירה? ראובן שאמר לשמעון: „השכיר לי בית זה" או: „השאילני שור זה", ולא רצה שמעון. לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו או לשכור ממני, ואמר לו ראובן: „הא לך; הריני משאילך ואיני כמותך; לא אשלם לך כמעשיך" — העושה כזה עובר ב„לא תטור". אלא — ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו. — — — וזו היא הדעה הנכונה, שאפשר שיתקיים בה ישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה.

ה. הלכות תשובה.

פרק ה׳: רשות לכל אדם נתונה: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק — הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע — הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: „הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע", כלומר: הן מין זה של האדם היה יחיד בעולם, ואין מין שני דומה לו בזה הענין, שיהא הוא מעצמו, בדעתו ובמחשבתו, יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו. — — — אל יעבור במחשבתך דבר זה, שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני

---

6) בכל דברי העולם ראוי לו לאדם להתגבר על מדותיו ונטיותיו,

7) זה שלא חפץ להשאיל בראשונה.

ישראל: שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם מתחלת בריתו להיות צדיק או רשע — אין הדבר כן, אלא: כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבנו או רשע כירבעם — — — ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאֵי זו דרך שירצה. הוא שירמיהו אמר: „מפי עליון לא תצא הרעות והטוב", כלומר: אין הבורא גוזר על האדם: „להיות טוב" ולא: „להיות רע". — — — וחזר ואמר: הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות, ראוי לנו להזור בתשובה ולַעֲזוב רשענו, שהרשות עתה בידינו; היא שכתוב אחריו: „נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה". ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה.— — — אילו היה האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אילו היה שם 1) דבר, שמושך את האדם בעיקר תולדתו 2) לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות או לדעה מן הדעות או למעשה מן המעשים, כמו שבודים מלבם המפשים, חוברי השמים 3), האיך היה מצוה לנו על ידי הנביאים: „עשה כך ולא תעשה כך; היטיבו דרכיכם ולא תלכו אחרי רשעכם" — והוא 4) מתחלת ברייתו כבר נגזר עליו או תולדתו המושך אותו לדבר, שאי אפשר לזוז ממנו? ומה מקום היה לכל התורה כולה, ובאיזה דין ואיזה משפט נפרע 5) מן הרשע או משלם שכר לצדיק?

---

1) המלה „שָׁם" אינה מורה פה איזה מקום; המלה הזאת נמצאת בשפה הערבית כמלת „אפוא' בעברית, והרמב"ם, שהיה רגיל לכתוב בערבית, משתמש בדרכי השפה הזאת לפעמים גם בכתבו עברית.

2) בעיקר טבעו, עד שאין שום אפשרות לשנות זה. אבל כי האדם יכול להיות נוטה מטבעו לאיזו דעה או מדה — בזה גם הרמב"ם מודה, כמו שהוכיר זה בפירוש בפרק א' מ„הלכות דעות' למעלה צד 29: „אם מצא טבעו נוטה לאחת מהן או מוכן לאחת מהן'.

3) האסטרולוגין המאמינים, שמזל האדם הווי לו מראש ויכולים גם לדעתו על פי מצב הכוכבים בשעת לידתו.

4) האדם.

5) נפרע — מִשְׁתַּלֵּם או — על פי המובן הרומה לו — תובע, עונש,

השופט כל הארץ לא יעשה משפט? ואל תתמה ותאמר: האיך יהיה האדם עושה כל מה שיתכון, ויהיו מעשיו מסורים לו; וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ולא חפצו? והכתוב אומר: „כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ”. דע: שהכל כחפצו יעשה, ואף על פי שמעשינו מסורים לנו. כיצד? כשם שהיוצר חפץ, להיות האש והרוח עולים למעלה, והמים והארץ יורדים למטה[6], והגלגל סובב בעגול, וכן שאר בריות העולם — להיות כמנהגן, שחפץ בו, ככה חפץ: להיות האדם — רשותו בידו, וכל מעשיו מסורין לו, ולא יהיה לו, לא כופה ולא מושך, אלא הוא מעצמו ובדעתו, שנתן לו האל, עושה כל שהאדם יכול לעשות. לפיכך דנין אותו לפי מעשיו: אם עשה טובה — מטיבין לו, ואם עשה רעה — מריעין לו. — — — שמא תאמר: והלא הקדוש ברוך הוא יודע כל מה שיהיה; וקודם שיהיה — ידע, שזה יהיה צדיק, או רשע, או לא ידע[7], — אם ידע, שהוא יהיה צדיק, אי אפשר שלא יהיה צדיק; ואם תאמר, שידע שיהיה צדיק, ואפשר, שיהיה רשע — הרי לא ידע בדבר על בוריו? דע, שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, וכמה עיקרים גדולים והררים רמים[8]

ולפעמים בא בתלמוד גם ב„קל” פרע במובן תבע: „מי שפרע מדור המבול ומדור ההפלגה”.

6) כשזורקים אותם למעלה או נמצאים במקום גבוה. והמלה „ארץ” פה פירושה: עפר הארץ.

7) היינו—על פי ההגיון האנושי הרי אנו יכולים להניח רק שתי הנחות: שה' ידע מקודם, שהאיש יהיה צדיק או רשע, או לא ידע זאת. והרמב״ם אומר הלאה: אבל אם ה' ידע, שהאיש יהיה צדיק למשל, אז הן הוא מחויב להיות כך, יען כי אם נגיד, שאף על פי שה' ידע, שיהיה צדיק, אפשר לאדם להיות רשע — אז הידיעה אינה ידיעה, וזה אי אפשר: אי ידיעה הוא חסרון, אבל חסרון יכול להיות רק בגוף, ולא בה', שכמובא למעלה: „בהו אין לו קץ ולא יארעו לו מאורעות הגופות”.

8) ענינים חשובים.

תלויים בה, אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר. כבר בארנו בפרק שני מ„הלכות יסודי התורה", שהקדוש ברוך הוא אינו יודע ידיעה, שהיא חוץ ממנו, כבני אדם, שהם ודעתם שנים, אלא הוא יתעלה [9] שמו ודעתו — „אחד", ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו. וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמתת הבורא, שנאמר: „כי לא יראני האדם וחי", כך אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא. הוא שהנביא אמר: „כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי".—

פרק ו': — — — ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דיין האמת, שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו, שעשה ברצונו ומדעתו: שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו — — — לפיכך כתוב בתורה: „ואני אחזק את לב פרעה". לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו, שנאמר: „הבה נתחכמה לו" — נתן הדין: למנוע התשובה ממנו, עד שנפרע ממנו. — — — וכן סיחון: לפי עונות שהיו לו נתחייב למונעו מן התשובה, שנאמר: „כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו". וכן הכנענים: לפי תועבותיהן מנע מהן התשובה, עד שעשו מלחמה עם ישראל, שנאמר: „כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה עם ישראל למען החרימם".— — — נמצאת אומר: שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל ולא על סיחון לחטוא בארצו ולא על הכנענים להתעיב — — — אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע מהן התשובה.

---

9) „יתעלה" כמו „יתרומם" או „יתברך" ונזכרים תמיד ביחד עם ה'.

ספר שלישי.

ספר זמנים.

ט. הלכות תענית.

פרק ה': יש שם ימים, שכל ישראל מתענים בהם, מפני הצרות שאירעו בהן, כדי לעורר הלבבות, לפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו, שהיה כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותן הצרות. — — — ואלו הן: יום שלישי בתשרי, שבו נהרג גדליה בן אחיקם ונכבית גחלת ישראל הנשארת — — — ועשירי בטבת, שבו סמך מלך בבל, נבוכדנצר הרשע, על ירושלים והביאה במצור ובמצוק; ושבעה עשר בתמוז — חמשה דברים אירעו בו: נשתברו הלוחות, ובטל התמיד מבית ראשון, והובקעה ירושלים בחורבן שני, ושרף אפוסטומוס הרשע את התורה והועמד צלם בהיכל; ותשעה באב — חמשה דברים אירעו בו: נגזר על ישראל במדבר, שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה עיר גדולה ו„ביתר" שמה — והיו בה אלפים ורבבות מישראל, והיה להם מלך גדול, ודִמו כל ישראל וגדולי החכמים, שהוא מלך המשיח, ונפל ביד הרומיים, ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן בית המקדש — ובו ביום, המוכן לפורענות, חרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל ואת סביביו, לקים מה שנאמר: „ציון שדה תחרש". — — — משיכנס אב, ממעטין בשמחה, ושבת [1], שחל תשעה באב להיות בתוכה, אסור לספר [2] ולכבס וללבוש כלי

1) שבת — שבוע.

2) לגזוז שער הראש.

מגוהץ, אפילו כלי פשתן, עד שיעבור התענית[3], ואפילו לכבס ולהניח לאחר התענית אסור. וכבר נהגו ישראל, שלא לאכול בשר בשבת זו ולא יכנסו למרחץ, עד שיעבור התענית. — — — תשעה באב לילו כיומו לכל דבר. ואין אוכלין[4] אלא מבעוד יום, ובין השמשות שלו אסור כיום הכפורים. ולא יאכל בשר ולא ישתה יין בסעודה המפסיק[5] בה — — — ולא יאכל שני תבשילין. — — — זו היא מדת כל העם, שאינן יכולין לסבול יותר מדי. אבל חסידים הראשונים כך היתה מדתן: ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח, ושׂוֹרֶה במים ויושב בין תנור וכירים ואוכלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובכיה, כמי שמתו מוטל לפניו. כזה ראוי לחכמים לעשות או קרוב מזה. ומִיָּמֵינוּ לא אכלנו[6] ערב תשעה באב תבשיל, אפילו של עדשים, אלא אם כן היה בשבת[7]. — — — תלמידי חכמים אין נותנים זה לזה שלום בתשעה באב, אלא יושבים דוים ונאנחים כאבלים; ואם נתן להם עם הארץ שלום, מחזירים לו בשפה רפה וכובד ראש. — — — משחרב בית המקדש תקנו חכמים, שהיו באותו הדור, שאין בונין לעולם בנין מסויד ומכויר כבנין המלכים, אלא טח ביתו בטיט וסד בסיד ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד. — — — וכן התקינו, שהעורך שלחן לעשות סעודה לאורחים, מחסר ממנו מעט ומניח מקום פנוי בלי קערה מן הקערות, הראויות לתת שם. וכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב, משיירת מין ממיני התכשיט, שנוהגת בהן, כדי שלא יהא תכשיט שלם; וכשהחתן נושא אשה, לוקח

3) יום התענית.
4) בערב תשעה באב.
5) מי שהוא מפסיק בסעודה הזאת את אכילתו עד לאחר התענית.
6) זה אומר הרמב"ם על עצמו.
7) בשבת גם בסעודה המפסקת מותר לאכול כל מיני מאכלים, אפילו כסעודת שלמה.

אפר מקלה ונותן בראשו מקום הנחת התפילין. וכל אלו הדברים, כדי לזכור ירושלים, שנאמר: „אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני, תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי!״.

ספר ארבעה עשר.

ספר שופטים.

ה. הלכות מלכים.

פרק י״א: — — — ואל יעלה על דעתך, שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו; אין הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה היה, והוא היה נושא כליו של בן־כוזיבא[1]) המלך והוא היה אומר עליו, שהוא המלך המשיח; ודימה הוא וכל חכמי דורו, שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונות (כיון שנהרג, נודע להם שאינו), ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת.

פרק י״ב: אל יעלה על הלב, שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית; אלא — עולם כמנהגו נוהג. וזה שנאמר בישעיה: „וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ״ — משל וחידה: ענין הדבר, שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו״ם, המשולים כזאב ונמר, שנאמר: „זאב ערבות ישדדם, נמר שוקד על עריהם״, ויחזרו כולם לדת האמת ולא יגזלו ולא ישחיתו. — — — וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים, ובימות המלך המשיח יודע לכל,

1) בר־כוכבא נקרא בהרבה מקומות בתלמוד בן כוזיבא על שם עירו.

לאי זה דבר היה משל ומה ענין רמזו בהן. — — — ויש מן החכמים שאומרים, שקודם ביאת המשיח יבוא אליהו; וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם, איך יהיו, עד שיהיו, שדברים סתומין הן אצל הנביאים. גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא — לפי הכרע הפסוקים [1], ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו. — — — ובאותו הזמן לא יהיה שם, לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם, אלא לדעת את ה׳ בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר: „כי מלאה הארץ דעה את ה׳ כמים לים מכסים״.

נשלמו הלכות מלכים והחבור כולו [2] —
ברוך שאמר והיה העולם בפרטו ובכללו.

1) לפי מה שהם מכריעים, מחליטים מן הפסוקים.

2) כל הלכות הספר בכללו פ"ג והפרקים תתקפ"ב.

מורה נבוכים[1].

חלק א'.

פרק ב': שאלני איש בעל חכמות זה שנים רבות שאלה נפלאה — — — אמר המקשה[2]: „נראה לי מפשט הכתוב[3], כי היתה הכונה הראשונה בבריאת האדם, להיות[4] כשאר בעלי חיים בלי שכל ובלי מחשבה ושלא יבדיל בין טוב לרע, וכאשר חטא, גרם לו חטאו זאת המעלה הגדולה, השלמה המצואה באדם, רצוני לומר, שיהיה לו השכל הנמצא בנו, שהוא נכבד מכל הענינים הנמצאים בנו, ובו נתעצם[5]. וזו היא תימה[6] גדולה: שיהיה ענשו על חטאו גורם לו שלמות, אשר לא היתה לו — והוא השכל? וזה ידמה כמו שאמר, כי איש מבני אדם חָטָא חֵטְא גדול ונענש — ושנוברייתו, והושם כוכב בשמים". — זאת היתה כונת הקושיא וענינה, ואף על פי שלא היתה בלשון הזה.

ועתה שמע תשובתנו. אמרנו לו: הוי, מסתכל בתחלת מחשבותיו[7] ובנראה אליו מבלתי חקירה וחושב, כי הוא יבין ספר, אשר הוא מורה צדק הראשונים

1) על פי העתקת ר' יהודה אלחריזי בתקוני אותם המקומות, שבהם העתקת הר"ש אבן תבון יותר מדויקת, או שנפלו בהם שגיאות דקדוקיות גלויות, כמו: „שלמותו האחרון" במקום „האחרונה" וכדומה.

2) אותו האיש, ששאל והקשה את קושיתו.

3) לפי מובנם הפשוט של הדברים הכתובים בתורה.

4) שהוא, האדם, יהיה.

5) בו נתעצם — בדבר הזה, בשכל, אנחנו מראים את עצמותנו האנושית; הוא עצם המהות שלנו, שבה אנחנו נבדלים משאר החי.

6) תימה — תמיהה.

7) במחשבה קלה, כפי שנראה לו בתחלה; בהשקפה ראשונה.

והאחרונים [8], בהביטו אליו בקצת עתות הפנאי — — —, כהביטו לספר מדברי הימים או שיר מספרי השירים! עמוד והתבונן נפלאות אל, כי אין הדבר כאשר חשבת בתחלת המחשבה, אלא כפי מה שיתבאר למתבונן בזה הדבר. כי זה השכל, אשר האציל הבורא על אדם הראשון, והוא שלמותו האחרונה [9], הוא — אשר היה לאדם קודם חטאתו, ובשבילו נאמר בו: „בצלם אלהים ברא אותו" ובעבור זה דבר האל עמו וצוהו, כמו שאמר: „ויצו ה' אלהים" — ואין המצוה לבהמות ולא למי שאין לו שכל — ובשכל יבדיל האדם בין האמת והשקר, וזה היה נמצא בו בתכלית השלמות; אבל הטוב והרע הוא נמצא במפורסמות, לא במושכלות [10], כי לא יאמר אדם: זה השחק עגול — טוב, והארץ שטוחה — רע [11], אבל יאמר עליהם: אמת או שקר. ובשכל יכיר האדם האמת מן השקר, וזה יהיה בענינים המושכלים [12] וכאשר היה

8) אשר ספר התורה מורה צדק לכל הדורות, גם לראשונים וגם לאחרונים.

9) והשכל הזה היה במדרגה העליונה והאחרונה של השלמות, שאליה יכול האדם להגיע על פי טבעו.

10) „מ פ ו ר ס מ ו ת" — אלה הן המדות והמנהגים, המפורסמים בין בני האדם לשבח או לגנאי, ואומרים עליהם: „טוב" או: „רע", לפי ההסכמה הכללית, שבאה עליהם: לשבחם או לגנותם. אלה הם, לא טובים ורעים בהחלט — לכל הזמנים ולכל המקומות, כי אם רק ביחס — טובים ורעים ביחסם לזמן קבוע ולמקום קבוע; כי הרבה מהם שנחשב לטוב ויפה בדורות קדמונים — רע ומגונה כיום ולהפך; וגם בזמן אחד יש הרבה דברים, הטובים ורעים בארץ אחת ורעים ומגונים בארץ אחרת. לא כן הן ה„מ ו ש כ ל ו ת" — הידיעות, שאדם בא אליהן על ידי ההשגה השכלית; אם הידיעה המושכלת היא נכונה — היא נכונה ואמתית בהחלט, בכל הדורות והזמנים, ואם היא מוטעה על ידי הקשים לא־נכונים — היא שקר בהחלט.

11) אם אדם יקרא בספר או ישמע אומרים: השחק הוא עגול והארץ היא שטוחה לא עגולה, אז לא יאמר: השחק עגול — טוב, והארץ שטוחה — רע, כי אם: השחק עגול — אמת, והארץ שטוחה — שקר.

12) הוא חוזר על דבריו: אם כן בשכל יכיר האדם רק האמת מן השקר בענינים המושכלים, ועל כן —

אדם הראשון על שלמות עניניו ותקונו 13), והוא ביושר תולדתו ומושכליו, אשר נאמר בו בעבורם: „ותחסרהו מעט מאלהים", לא היה בו כח מתעסק במפורסמות בשום פנים 14) ולא היה משיג אותם. אפילו המפורסמות, אשר הן בתכלית הרע — — — לא היה רע בעיניו ולא היה מכיר הכרונן 15). וכאשר חטא ונטה אחרי תאוותיו היצריות ותענוגי הרגשותיו הגשמיות, כאשר אמר: „כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים", נענש, כי הוסרה ממנו ההשגה ההיא השכלית 16). וכאשר עבר על הצווי, אשר בשביל שכלו נצטוה בו, נשארה לו השגת המפורסמות ונטבע 17) בידיעת הרע והטוב ואז הכיר ערך מה שאבד ממנו ומה שהפשיט מעליו ולאיזו מעלה הורד. ועל זה

---

13) כאשר היה אדם הראשון על שלמות עניגו ותקונו, היינו על המדרגה העליונה של השלמות והתקון, וזהו: ביושר תולדתו ומושכליו — בטבע ישר ובמושכלים נכונים —

14) לא היה בו שום כח נפשי, או יותר ברור: שום צורך נפשי לא היה לו להתעסק במפורסמות — להבחין ולהבדיל ענינים שונים ל„טוב" ול„רע", כפי שהתפרסמו אחרי כן בין בני האדם. כי אחרי שהשגתו השכלית היתה במדרגה העליונה של השלמות, וכל מושכליו היו נכונים, אם כן הכיר ברור כל מה שמוכרח להיות על כל צעד וצעד ובטבעו הישר התנהג על פי ההכרה הברורה הזאת — למה אפוא הוא צריך להבדיל בחיים בין טוב ובין רע, איזה כח נפשי יכול לדחות אותו להבדלה זו?

15) כי הרבה דברים, שבני אדם חושבים אותם ל„רע" — בא מפני שלא מעריכים כראוי את הכרחיותם, לא מכירים את זמנם ומקומם הראוי, לא מביאים אותם תחלה בחשבון, חפצים להשיג או לעשות מה ולא יודעים, כי יש מפריע מוכרח, וכדומה לזה; אבל מי שיודע ומכיר כל מה שיש בעולם בהכרה ברורה ויודע זמן ומקום וערך לכל דבר עוד מראשית דרכו בחיים, הוא, כנזכר למעלה, לא יבדיל בעניני החיים בין טוב לרע. וכמו מעצמם עולים פה על הלב דברי שפינוזה: אַל לבכות ואַל לשמוח, כי אם להתבונן.

16) טבעי תאותיו הועם שכלו וחדל להכיר הכל ברור ולהעריך כל דבר לפי זמנו ומקומו הנכון ולפי הכרחיותו.

17) קבל בטבעו; ידיעת הרע והטוב נכנסה כבר בטבעו.

נאמר: „והייתם כאלהים יודעי טוב ורע״, ולא אמר: יודעי שקר ואמת, או: משיגי שקר ואמת — והדבר, הראוי להיות בהכרח, אין בו טוב ורע, אלא שקר ואמת.

פרק ל׳: דע, כי יש לשכל האנושי השגות, אשר יוכל בכחו ובטבעו להשיגם, ויש בעולם נמצאות ודברים, אשר אין בכחו וטבעו להשיגם בשום פנים ולא בשום סבה, כי שערי השגתם נעולים בעדו, ויש בעולם דברים, אשר ישיג מהם ענינים מיוחדים, ובעבור היותו משיג לא יתחייב להשיג כל דבר [1], כאשר יש לחושים השגות ואין בכחם להשיג ההשגות ההן על כל מרחק שיזדמן, וכן שאר הכחות הגופניים, כי אף על פי שהאדם חזק ויוכל לשאת שתי ככרים, אין בו כח לשאת עשר. ויתרון אישי המין זה על זה באלו ההשגות החושיות [2] ובשאר כחות הגוף מבואר וברור לכל אדם, אך יש לו גבול, ואין הדבר [3] הולך עד איזה מרחק שיזדמן לו או איזה ערך ושיעור שיזדמן; וכן הדין בעצמו בהשגות השכליות האנושיות — יש יתרון לאישי המין זה על זה בהם יתרון רב, וגם זה מבואר וברור מאד לאנשי המדע, עד אשר ענין אחד יחדשהו איש מעיון שכלו ונפשו, ואיש אחר לא יוכל להבין זה הענין לעולם, ואפילו יבארוהו לו בכל פתרון ובכל דמיון ובאורך זמן, לא יכנס בו שכלו בשום פנים, אבל יקשה עליו להבין אותו. וזה ההפרש והיתרון

---

1) מפני זה שהשכל משיג מאיזה ענין השגה חלקית, הוא עוד כלל לא מחויב, או יותר נכון, לא מוכרח להיות יכול להשיג את כל הענין ההוא; השגה חלקית יכולה להיות בטבעו, ושלמה—לא.

2) שהאישים, הפרטים של מין אחד יש להם יתרון אחד על השני בהשגות החושיות, שאדם אחד למשל מכיר את חברו במרחק של עשרה צעדים, והשני במרחק יותר גדול, וכן בשאר כחות הגוף — זה ידוע לכל.

3) אבל הדבר הזה, היתרון אינו הולך עד כל מרחק שיזדמן, ובמשל הקודם לא נוכל להגיד שהאנשים עולים אחד על השני ביתרון הראיה הטובה עד לאין סוף, עד שנוכל להגיד: האחד רואה ומכיר במרחק מאה צעדים, והשני במאתים וכן הלאה, אלא יש לזה גבול.

אינו עד לאין תכלית[4], אבל יש לשכל האנושי גבול, אשר יעמד אצלו בלי ספק. ויש דברים, אשר יתבאר לאדם מניעות ידיעתם, ולא ימצא נפשו משתוקקת לדעתם, מפני שירגיש ויכיר, כי הם נמנעים וכי אין שער להכנס ממנו לדעתם — — — ויש דברים, שימצא האדם נפשו משתוקקת לדעת אותם, וירדוף השכל אחרי ידיעת אמתתם, והחקירה עליהם היא מצואה בכל כת, מעיינת בחכמה מבני אדם, ובכל זמן. ובדברים ההם תרבינה הדעות והסברות ותפול המחלוקת בין המעיינים וירבו הספקות, מפני התלות השכל בידיעת הדברים ההם, רצוני לומר — תשוקתו אליהם[5], והיות כל אחד מהם חושב, כי מצא לדעת אמתת הדבר ואין בכח השכל האנושי יכולת להביא עליו מופת; כי כל דבר, שנודעה אמתתו במופת, אין בו מחלוקת ולא טענות ולא מניעות אלא מכסיל, אשר הוא חולק המחלוקת הנקראת החלוק המופתי[6], כאשר תמצא אנשים חולקים בכדור הארץ והיות הגלגל עגול והדומה לו. — — —

אמר אלכסנדר הפרודסי[7], כי סבות המחלוקת בענינים — שלשה דברים. האחד — אהבת הגדולה והנצוח, המונעים האדם מהשיג האמת על תבונתה; והשני — דקות הענין המושג בעצמו והיותו עמוק וקשה להשיגו; והשלישי — סכלות המשיג וקוצר יכלתו להשיג, מה שיתכן להשיגו. ככה אמר אלכסנדר. ובדורנו — סבה רביעית, לא זכר אותה, כי לא היתה בזמנו, היא: ההרגל והתרבות. כי יש בטבע האדם אהבה למי שיתחבר אליו ולנטות אחריו[8],

4) היתרון השכלי אינו גם הוא עד לאין גבול וכפי שנתבאר בהערה הקודמת.

5) מפני שהשכל משתוקק לדעתם, לא ישים איש לב לזה: אולי הדברים לא יכולים כלל להיות מושגים לשכל.

6) המחלוקת בדבר, שאמתתו התבררה במופת.

7) חכם יוני, מפרש סברי הפילוסוף היוני אריסטו.

8) להיות נוטה אחריו, אחרי האיש, שהתחבר אליו.

עד אשר תראה, שבני הכפרים, אף על פי שהם בו[9] מן הטרוף והנוול והסרון התענוגים ורוע המאכלים, ימאסו לשכון במדינות ולא ינעמו בתענוגיהם ויבחרו להם הענינים המשונים, אשר הרגילו בם, יותר מן הענינים הנכונים, אשר לא הרגילו בם, ולא תנוח נפשם לשכון היכלי עונג ולא ללבוש בגדי רקמה ולא להתענג במרחץ ובשמנים ובתמרוקי הבשמים[10]. כן יקרה לאדם בסברות ובדעות, אשר הרגיל בהם מנעוריו וגדל עליהם, כי הוא אוהב אותם ומחזק טענותם ויקוץ בזולתם. ומפני זאת הסבה גם כן יקצר שכל האדם מהשיג האמתות ויטה אחרי מה שהרגיל בו, כאשר אירע להמון בגשמות[11] ובענינים רבים אלהיים, כמו שנבאר, וכל זה בעבור ההרגל והתרבות על ענינים, אשר התחזקה אמונת המאמינים בהם.

פרק ל"א: דע לך, המביט בספרי זה, כי יארע להשגת השכליות, בעבור התלותם בהומר[1], דבר דומה למה שיארע להשגות החושיות. כי כשתביט בעיניך לדבר, תשיג מה שיש ביכולת ראותך להשיגו; ואם תכריח עיניך ותלטוש ראותך להביט אל מרחק, ארוך יותר ממה שיש ביכלתך להביט, או שתתבונן בכתיבה דקה מאד או בציורים דקים, שאין בכחך להשיגם, ותכריח ראות עיניך לעמוד על אמתת הדבר ההוא, — לא תחלש ראותך בלבד מן הדבר ההוא, אשר לא תשיגהו, רק תחלש מהשיג גם אשר ביכלתך להשיגו ותיעף ראותך ולא תראה מה שהיית יכול לראות קודם זה. וכן ימצא כל מעיין בחכמה

9) אף על פי שיש להם בו, במצבם הכפרי, מן הטרוף — מן הבערות.

10) כמובן, מדובר פה מבני כפר כאלה, שיש להם די אמצעים לרכוש לעצמם כל אותם התענוגות המנויים פה.

11) שההמון מיחס לאלהים דברים גשמיים, דברים, שיכולים ליחס אותם רק ליצור בעל־גוף.

1) בעבור זה שההשגות השכליות תלויות בחומר, בגוף האדם המשיג אותן.

מן החכמות ענינו בענין המחשבה [2]. כי אם ירבה לחשוב ויכריח מחשבותיו ויוגיעם, יחלש שכלו ויתרפה ולא יבין אז מה שהיה יכול להבין קודם זה, מרוב רפיון מחשבותיו. כי ענין הכחות הגופיות כלם בזה הדבר ענין אחד.

פרק ל"ב: דע לך, כי ההתחלה בזאת החכמה תזיק מאד, רצוני לומר: החכמה האלהית [1]. — — — אך צריך לחנך הקטנים וללמד קצרי התבונה כפי השגתם, ומי שנראה מהם שלם בשכלו, מוכן לזאת המדרגה העליונה, והיא מדרגת העיון המופתי [2] והראיות השכליות האמתיות, ינהלוהו ראשון ראשון, עד אשר יגיע אל שלמותו. — — — אבל אם יתחיל בזה המדע האלהי, לא יבוא ממנו שבוש בסברות ובאמונות בלבד, אבל יבוא לידי מינות אמתית [3]. ולא ידמה זה הדבר בעיני, אלא כמי שיאכיל לתינוק לחם חטה ובשר ויין — כי יהרגהו בלי ספק. לא מפני שהם מאכלים רעים ולא מפני שאינם מטבע האדם, אלא מפני חולשת האוכל אותם, כי לא יוכל הגוף לטחון אותם ולעכלם, כדי שישיג מהם תועלת. כן אלה הסברות האמתיות — לא העלימו אותן החכמים ודברו בהן בחידות ובקשו תחבולות בלמדן ברמיזות בלא ביאור בכל מיני התחבולות, מפני שיש בהן דבר רע נסתר, או מפני שהן הורסות יסודות התורה, כאשר יחשבו הכסילים, אשר יעלה בלבם, כי הגיעו למעלת העיון, — אבל העלימו אותן החכמים לקוצר יכולת השכל בתחלתו לקבל אותן ורמזו מהן רמזים, למען ידען האיש השלם. ועל־כן נקראו: סודות וסתרי תורה, כאשר נבאר; וזאת — הסבה, אשר בעבורה דברה תורה כלשון בני־אדם, כאשר בארנו, והיא: בעבור

---

2) ענין ההזיון של רפיון הכח הטבעי, אחרי אשר הוגיעוהו יותר מדי; כל מעיין בחכמה ימצא את ההזיון הזה גם בענין המחשבה.

1) כאשר מתחילים תיכף ללמוד החכמה האלהית — מזיק מאד.

2) שמביאים הוכחות הגיוניות לחזק את הדעה, שמחזיקים בה.

3) על ידי למוד מוקדם זה לא רק תבוא טעות בסברות ואמונות, אלא האדם יבוא על ידו גם לידי מינות.

היותה מזומנת להתהיל בה וללמוד אתה הנערים והנשים וכל העם.

פרק נ"ב: — — — אשא לך משל[1], — — — שיהיה הפועל אחד ויהיו ממנו פעלים מתחלפים, ואף על פי שלא יהיה לו רצון וחפץ, כל שכן[2] אם יהיה פועל ברצון. והמשל — האש. כי היא תתיך קצת הדברים ותקפיא קצתם ותרכך ותשרוף ותלבין ותקדיר; ואילו יספר איש על האש, כי היא המלבנת, המקדרת, השורפת, המרככת, המקפיאה, המתיכה — היה אומר אמת; ומי שלא יכיר טבע האש, יחשוב, כי יש בה ששה כחות משתנים: הכח האחד יקדיר, והאחר ילבין, והשלישי ירכך, והרביעי ישרוף, והחמישי יתיך, והששי יקפיא, וכל אלה פעולות מתהפכות, זו הפך מזו, אין ענין פועל מהם כענין האחר. אבל מי שידע טבע האש, יאמין, כי בכח אחד פועלת כל אלה הפעלים, והוא: כח החמימות. ואם זה ימצא במה שיפעל בטבע ואין לו רצון, קל וחומר בחק[3] הפועל ברצון וקל וחומר בחק הבורא יתעלה, הנעלה על כל תואר.

---

1) בפרקים הקודמים מדבר הרמב"ם על אותו הענין (הנזכר כבר למעלה במשנה תורה, הלכות יסודי התורה, פרק ב') שהבורא ומדותיו — „אחד" מכל צד ומכל פנה ובכל דרך יחוד", ועל כן אין יכולים ליחס לו שום תוארים ומדות כלל; ואם אנחנו משיגים ממנו פעולות, הנראות לנו כנבדלות ושונות זו מזו, כמו למשל: אנו משיגים, שהכל בעולם בחכמה נעשה, וזה אנו רגילים ליחס למדה ידועה אחת — חכמה; אנו רואים בטבע חזיונות ופעולות כבירים ונוראים, וזה אנו רגילים ליחס למדה ידועה שנית — גבורה, וכדומה — כל זה באמת רק „אחד", אחדותו העצמית והמוחלטה של הבורא, ורק אנחנו לא יכולים להשיג בשכלנו האנושי את ה„אחד" הנעלה הזה כמו שהוא באמת.

2) על אחת כמה וכמה; על אחת כמה וכמה שיכולים להיות פעלים מתחלפים, אם יהיה הפועל פועל ברצון.

3) על אחת כמה וכמה שזה נמצא בחוקו, בתכונתו של הפועל ברצון.

חלק ג׳.

פרק י״ב: הרבה פעמים יעלה בלב ההמון, שהרעות בעולם יותר מן הטובות, עד אשר ברוב שירי האומות והרוזיהם יביאו זה הענין ויאמרו, כי זה הפלא ופלא שימָצא בזמן „טוב״, אבל רעותיו רבות וקימות. ואין זאת הטעות אצל ההמון בלבד, אלא במי שיחשוב שהוא חכם גם כן. ויש לישמעאלי הנקרא יחייה ספר ידוע, וקרא שמו ספר התבונות וכלל בו מתעתועיו וסכלותו רעות גדולות, ומכללם ענין אחד שאמר: הרע הנמצא בעולם הזה הוא יותר מן הטוב, וכשתעריך מנוחת האדם ותענוגיו בזמן מנוחתו אל מה שיעבור עליו מן הדאגות והמכאובים הקשים והפגעים והחליים והיגונות והמכשולות — תראה, כי מציאות האדם — נקמה ורעה גדולה, אשר מצאתהו. והתחיל לאַמת זאת הדעה, במנותו אלו הרעות אחת אחת, כדי לעמוד בהן כנגד מי שיאמר מאנשי האמת, כי הבורא טוב ומיטיב, וטובתו ידועה על בני אדם, וכי הוא הטוב הברור, וכל מה שיבוא ממנו — טוב אמתי בלי ספק. סבת זאת הטעות כלה, כי זה הכסיל והדומים לו מן ההמון לא יבחן המציאות אלא באדם אחד בלבד, ויחשוב כל כסיל, כי כל המציאות היא בשביל עצמו וכי אין שם מציאות אלא הוא בלבד; וכשיבואו רצוניה [1] הפך רצונו, יגזור, כי כל המציאות היא „רע״. ואילו יתבונן האדם במציאות וישכילה ויראה מעוט חלקו ממנה, היה רואה האמת ונודע לו, כי אלה התעתועים וההתולים אשר יאמרו בני אדם מרוב תלאות העולם, לא יאמרו, כי הוא כן בחק המלאכים ולא בחק הגלגלים והכוכבים ולא בחק היסודות ומה שהורכב מהן: מוצא [2] או צמח

1) רצון המציאות, הטבע המוכרח של המציאות.

2) מחצב.

ולא בחק ממיני החיים גם כן, אבל מחשבתם[3] כלה בקצת אישי מין בני אדם, ויתמהו על האיש האחד, אוכל מאכלים רעים ונעשה מצורע, איך מצאהו זה הנגע הגדול — — — ומה שדומה לזה. והבחינה האמתית היא, שכל בני האדם הנמצאים — — — הוא דבר שאין לו שיעור כלל בערך אל המציאות כלה. — — — וכל מה שבא בכתוב בספרי הנביאים מזה הענין הנכבד — גדול התועלת בידיעת האדם ערכו ושלא יטעה ויחשוב, שהמציאות היתה בעבורו לבד — — — ואמנם האדם הוא נכבד מכל מה שבעולמנו זה התחתון, רצוני לומר, מכל מה שהורכב מן היסודות, ועם זה[4] גם כן מציאותו הוא טוב גדול לו וחסד מה׳ במה שיחדו בו והשלימו, ורוב הרעות הנופלות באישיו הן מעצמם, רצוני לומר, מאישי בני אדם החסרים[5]. — — — מן הרעות, הבאות על האדם ממנו, ממה שהוא גורם לנפשו — — — מאלה הרעות ישועו בני אדם כלם, וזה הוא — אשר לא יִמָּצא איש, שלא יהיה גורם אותן על נפשו, אלא מעטים[6]. — — — וזה המין[7] הוא דבק עם המדות הגרועות כלן, רצוני לאמר, רוב התאוה[8]. — — — עד אשר יהיה סבה לכל החליים והפגעים הגופיים והנפשיים. אבל מדוי הגוף ידועים, אך מדוי הנפש מרוע הסדר הזה יבואו משני צדדים: האחד מהם — השנוי הבא על הנפש בהכרח מפני השתנות הגוף — — — כמו שאמרו, כי מדות הנפש נמשכות אחרי מזג הגוף, והצד השני הוא היות הנפש מרגלת בדברים

3) מחשבת האנשים, האומרים שהרע מרובה לאין ערך מן הטוב.

4) ואם כן הלא גם מציאותו — טוב גדול לו בזה, שה׳ עשה אותו למין מיוחד ומצטין בשלמותו הרבה.

5) המלאים הסרונות; רוב הרעות באות על האנשים רק מסבת הסרונות, שלו חפצו היו מרחיקים מעצמם אותם ההסרונות.

6) רק אנשים מעטים כאלה נמצאים.

7) זה מין הרעות הוא דבק ונמשך כתוצאה ישרה מהמדות הגרועות.

8) פה הוא מונה את התאוות הגורמות רעה לאדם.

שאינם הכרחיים, וישוב לה[9] טבע חזק להשתוקקה[10] למה שאינו הכרחי לא בקיום האיש ולא בקיום המין. וזאת התשוקה הוא דבר שאין לו תכלית; אך הדברים הצריכים כלם יש להם תכלית והם מוגבלים[11], אבל המותר אין תכלית לו, והוא: שאם תתאוה להיות כליך מכסף? — והלא היותם מזהב יותר נאה! ואחרים עשאום מספיר? ואפשר שיעשו גם כן מנופך או מאודם או מכל מה שאפשר למצאו? ולא יחדל כסיל מבולבל המחשבות להיות דואג ומתאבל על אשר לא ישיג לעשות, מה שיעשהו פלוני מן המותרות. וברוב יכנים עצמו בסכנות עצומות — — — וכשתמצאוהו תלאות בדרכים ההם, אשר ילך בם, ישוע ויצעק המס על מה שגזר עליו האל — — — איך לא יעזרהו לקבץ ממון רב ולקנות יין רב, להשתכר בו תמיד, ולקנות פלגשים רבות, משובצות במיני רקמה ואבנים יקרות — — — כאילו תכלית המציאות אינה אלא זה התענוג הגרוע בלבד. עד כה הגיעה טעות ההמון, עד שהלאו[12] השם בזו המציאות, אשר המציא בזה הטבע, המחייב לאלו הרעות הגדולות לפי דמיונם: להיות הטבע ההוא בלתי עוזר כל בעל מדה רעה להשיג רעתו, עד שתגיע לנפשו הרעה תכלית תאותה, אשר אין תכלית לה[13], כמו שבארנו. — — — וצריך שנתבונן התבוננות שניה במציאות: כי כל מה שיהיה הדבר יותר צריך לבני אדם — מציאותו בזול יותר, וכל מה שאינו צריך להם,

---

9) ההרגל ישוב לנפש להיות טבע חזק.

10) להיותה משתוקקת.

11) הדברים הצריכים באמת לאדם, כמו המזון הטבעי והמים וכדומה, יש להם תכלית וגבול: כך וכך לטרות לחם, כך וכך מדות מים, וכדומה.

12) שחשבו לנלאה ועיף; חשבו, שהשם נלאה להשגיח כי יהיה הכל טוב, ועל כן ברא את המציאות בטבע כזה, שהוא מחייב את כל הרעות, מכריח את מציאותן.

13) אשר באמת אין תכלית וגבול לתאוה הזאת, כנזכר למעלה

תהיה מציאותו מעוטה, והוא יקר מאד. כי הדבר הצריך מאד לאדם, על דרך משל, הוא האויר והמזון; אך צורך האויר יותר מן המים, כי אם יהיה האויר נעדר אפילו שעה אחת, יאבד האדם, אבל המים יתכן לעמוד בלעדיהם יום או יומים — והאויר הוא יותר נמצא ומזומן. וצורך האדם אל המים יותר מצורך האדם אל המזון, כי אם שתה ולא יאכל, אפשר שיחיה ארבעה או חמשה ימים בלי מזון — ועל כן תִּמָּצֵא המים בכל מקום יותר מן המזון ויותר בזול. אך הבשמים ואבנים יקרות איני חושב. שאחד משלמי הדעת יחשוב, שיש צורך גדול לאדם בהם, אלא — להנאה ולתענוג — — — וזה הוא מחסדי הבורא ושובתו אפילו בחק זה האדם החלוש.

אגרות הרמב"ם.

א) אגרת תימן *).

— — — אמנם מה שזכרת מן העומד בארץ תימן, שגזר שמד על ישראל והכריח כל המקומות 1), שיש לו ממשלה עליהם, לצאת מן הדת, כמו שעשה הכנעני בארצות המערב 2) — שמועה זו הסירה הדר פנינו, ורגזו והלו עליה כל קהלותינו. ובאמת יש לנו לומר עליה, שהיא שמועה רעה, אשר כל שומעה תצלנה אזניו — שֻרפו לה לבותינו, ונתבלבלו מועצותינו לצרות הגדולות האלה. נמשכו לנו שמד 3) בקצוי העולם ממזרח וממערב, ויהיו בני ישראל בתוך אלה מזה ואלה מזה. ועל העת הקשה הזאת, שראה הנביא במחזה, התחיל להעתיר

*) בשנת תתקל"ב לאלף החמישי נגזרה גזרת שמד על היהודים בתימן. למראית עין קבלו היהודים עליהם את דת מוהמד ובלבם ובסתר אהלם הוסיפו להיות יהודים כמקודם; אבל מצבם הרוחני היה אז שפל מאד, דעת התורה לא נפוצה בתוכם, והסכנה להטמע מעט מעט בין המושלמנים היתה קרובה מאד. נוסף לכל זה קם אז מתוכם מומר אחד ודרש בכל הקהלות, כי אחרי מוהמד בטלה כבר תורת משה, ורק הקֻרַן היא התורה האמתית; ויהודי תימני אחר הגדיל את מבוכת ההמון עוד בזה, שהתאמר לנביא מבשר הגאולה ולמשיח בעצמו — חזיון, שסופו גם הוא המרת הדת. ראה זאת החכם התימני ר' יעקב אלפיומי, ויפן במכתב אל הרמב"ם לבקש ממנו עצה, במה לחזק את לב הנואשים והנבוכים, ועל מכתבו זה ענה לו הרמב"ם באגרתו זאת, „אגרת תימן", שנכתבה ערבית ונעתקה לעברית על יד רבי נחום מערבי, שקרא שמה: פתח תקוה.

1) כל אנשי המקומות; ומשתמש ב„מקום" כבשם הקבוץ.

2) הכנעני — ראש הכתה הדתית המושלמנית „האלמוהדים", שנצח את מרוקה — ארצות המערב בלשונו של הרמב"ם — ואת ספרד הדרומית וגזר גם הוא גזרת שמד על כל היהודים בשנות תתק"ו — תתק"ח לאלף החמישי.

3) משתמש במלה „שמד" כבשם הקבוץ, וכונתו: גזרות שמד.

בעדנו ולהתפלל עלינו, ככתוב: „ואומר: אדוני אלהים, חדל נא — מי יקום יעקב כי קטן הוא!" (עמוס ז', ה') — — — ואין ספק להיות אלו חבלי משיח, שהיו החכמים מבקשים מהבורא, שלא יהיו מצואים בהם[4], וגם הנביאים היו מרעידים, בהעלותם אותם על רעיוניהם, כמו שאמר: „תעה לבבי, פלצות בעתתני". (ישעיהו כ"א, ד'). — — — אבל מה שאמרת, שדעת קצת בני עמנו נעדרה ונתבלבלה ונעה לבבם והתחדש להם ספק ונתעלפה סברתם[5], לא סרו מאמונתם ולא נתעלפו ולא חרדו זה לזה — דבר זה כבר קדם על ידי דניאל, עליו השלום, כמו שהודיענו הבורא[6], כי בהאריך לנו הימים בגלותנו ובבוא הצרות עלינו, יצאו רבים מן הדת ויתחדש להם ספק ויטעו — וסבה זו תהיה, בראותם דלדולנו ותוקף יד מונינו והתגברותם עלינו — וקצתם לא יתחדש להם ספק ולא תתבלבל סברתם, שנאמר: „יתבררו ויתלבנו וְיִצָּרְפוּ רבים, והרשיעו רשעים, ולא יבינו כל רשעים, והמשכילים יבינו". (דניאל י"ב, י'). והוסיף לבאר לנו, שאפילו המשכילים ההמה והמבינים, שעברו עליהם צרות ועמדו כנגדן ונשארו באמונתם בה' ובמשה עבדו, עדיין תעברנה עליהן צרות, קשות ורעות יותר מן הראשונות שעמדו בנגדן, עד שיתחדש להם ספק ויטעו ויתעו, עד שלא יתבאר להם כי אם מעט מזער, כמו שאמר: „ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהם וללבן עד עת קץ". (דניאל י"א, ל"ה. — — — ואין לך זמן, מאז שנתנה לנו תורה זו עד זמננו זה, שבל מלך עכו"ם, גובר או מכריח או מתגבר או אַנָּס, שאין תחלת כונתו ודעתו לסתור תורתנו ולהפוך דתנו באונס, בנצחון ובחרב, כמו: עמלק וסנחריב ונבוכדנצר וטיטוס ואדריונום

4) שלא יהיו נמצאים באותו הזמן, שבו יבואו חבלי המשיח; וכונתו להכמי התלמוד: ר' יוחנן, עולא ורבה, שכל אחד אמר: „ייתי ולא אחמיניה" — יבוא המשיח, ורק שאני לא אראנו.

5) הלשה מחשבתם.

6) כמו שאנו יודעים מזה שהודיענו הבורא על ידו.

והרבה כיוצא בהן — — — והתחכמים מיתר הלשונות, כמו: האדומיים והפרסיים והיונים, שאַ"ז כמו כן 7) שמו כוונתם לסתור דתנו ולהפר תורתנו בטְענות, שטוענים אליה, ובקושיות שהם מחברים. ומגמתם בכל זה להפר התורה ולמחות עקבותיה בחבוריהם, כמו שהתכונו האַנָסים במלחמותיהם — ולא זה יצלח ולא זה, שהקדוש ברוך הוא בשר אותנו על ידי ישעיהו, שכל אַנָס או נַצְחָן, שיתכון לסתור תורתנו ולבטל דתנו בכלי זין, ישבר הבורא כלי מלחמתו, ולא יצליחו - וזה על דרך משל, כלומר, שעצתו לא תֻשלם לעולם — וכמו כן כל טוען, שיתכון לבטל מה שבידינו, יצא מחויב מן הדין בטענתו ויבטל אותה ולא תתקים, כמו שנאמר: „כל כלי, יוצר עליך, לא יצלח וכל לשון, תקום אתך למשפט, תרשיעי; זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מאתי נאום ה'". (ישעיהו נ"ד, י"ז). — — — ואין הפרש בין דתנו ואת לשאר הדתות, שרוצים לדמותן אליה, אלא כמו שיש ההפרש בין האדם החי המרגיש ובין הצלם, שפסלו האומן מעץ או שיצקו ממתכת — — — שהכסיל, שאינו יודע החכמה האלהית והמלאכה ההיא, בראותו הצלם ההוא בדמות אדם בכל משטחו הגלוי וכתבניתו — — —, יחשוב, שנעשה כמו שנעשה האדם, לפי שאינו יודע הפנימיות של שניהם — — — כן הדבר בכסיל, שאינו יודע סתרי כתבי הקודש ופנימי המצוות: כשירצה לערוך את דתנו ואת אל הדת המזויפת, הנפעלת, יחשוב שיש ביניהן ערך ודמיון, הואיל — — — ודת ה' יש בה צווים הרבה ואזהרות ועונשים ושכר, וכמו כן בזאת המזויפת, הנפעלת. ואילו היה יודע פנימיותיהם, היה יודע, שהדת האלהית האמתית — חכמה בפנימיותיה ושאין לה שום צווי ולא אזהרה, שאין בפנימיות שלה דברים, המביאים תועלת לשלמות האדם ומרחיקים ממנו

7) גם כן.

נזק, שמונע ממנו השלמות ההיא. ויגיעו לו[8] בהם מעלות המדות ומעלות הדעות — להמון כפי יכלתם וליחידים כפי השגתם, ובהם יהיה הקבוץ האלהי המעולה[9], המגיע והחונה על שתי השלמיות האלו[10], כלומר: השלמות הראשונה, שהיא התמדת קיומו בעולם הזה על מיטב הענינים הנאותים לאדם[11], והשלמות השניה, שהיא השגת המושכלות כמו שהם בעצמם כפי כחו של אדם[12]. — — —
ושלשת המערערים האלה, הכת האַנָּסִית והכת המוענת טענות והכת המתדמה לדתנו, כלם יאבדו; ואם תראה להם שום גבורה ונצחון בשום זמן — לא תעמוד להם הגבורה ההיא ולא יאריך להם הנצחון ההוא — — — אין בהם יכולת להאבידנו ולמחות את שמנו ואף על פי שרודפים אחרינו ומנגעים אותנו בשמדות וגזרות, שכן אמר דוד, עליו השלום: „רבת צררוני מנעורי, יאמר נא ישראל, רבת צררוני מנעורי גם לא יכלו לי". (תהלים קכ"ט, א'—ב'). ואתם, אחינו, האינכם יודעים, שבימי נבוכדנצר הרשע הכריחו את ישראל לעבוד עבודה זרה, ולא נצל מן הנמצאים אלא חנניה, מישאל ועזריה, וסוף דבר השמידו הבורא יתעלה והאביד נמוסו, והזרה האמת למה שהיתה. וכן אירע בבית שני, כשגברה מלכות יון הרשעה וגזרו שמדות גדולות ומשונות על ישראל — — — ואחר כך אבד הקדוש ברוך הוא ממשלתם ודתותיהם

---

8) ויגיעו לו לאדם=למין האדם על ידי הדברים הפנימיים שבדת מעלות ... להמון וליחידים.

9) ועל ידיהם יוכל להתקים הקבוץ ההברותי המובחר של האנשים, קבוץ ראוי להיות טוב לפני ה' —

10) קבוץ, שהוא מגיע ונמצא במצב של שני מיני שלמות אלו:

11) השלמות הראשונה, שהיא נותנת אפשרות לאדם להתמיד קיומו בעולם הזה באפנים היותר טובים ונאותים לאדם;

12) והשלמות השניה, שעל ידה האדם יכול וחפשי להשיג את כל המושכלות, כפי שהם לאמתם, כאשר רק ירשה טבע השגת האדם בכלל.

יחד — — — אחינו, חזקו ואמצו והשענו על הפסוקים האלה האמתיים[13] ואל יבהילו אתכם השמדות, אם תכפו אתכם[14], ואל יפחיד אתכם תוקף יד האויב עליכם וחלישת אומתנו; שכל הענין הזה אינו רק נסיון ובחינה, להראות אמונתכם והבתכם בעולם ושלא יחזיקו בדת האמת בעתות כאלו אלא החכמים יראי ה׳ מזרע יעקב, הזרע הטהור והנקי, שנאמר עליהם: „ובשרידים, אשר ה׳ קורא״. (יואל ג׳, ה׳). — — —

ב) אגרת הרמב״ם *).

לר׳ שמואל אבן תבון.

— — — ואמנם מה שזכרת מענין בואך אצלי — גוא, ברוך ה׳ ומבורך שבבאים! וָאני שש ועלז ושמח בזה, וחפץ ונכסף ומשתוקק לחברתך, ותאב ומתאוה לראות פניך הנעימים יותר משמחתך בי, ואף־על־פי שיקשה עלי רָכְבְּךָ סכנת הים. ואמנם אודיעך ואיעצך, שלא תסתכן על עצמך, כי לא יגיעך מבואך אלי זולת ראות פני ומה שתגיעך ממני כפי יכלתי. אמנם תועלת חכמה מן החכמות או להתיחד ולהתבודד עמי אפילו שעה אחת ביום או בלילה — אל תוחיל בזה כלל, כי תוכן עניני

---

13) בכל האגרת הגדולה הזאת, שרק קטעים אחרים הובאו פה ממנה, גם עד הנה, גם מפה והלאה עד הסוף, מביא הרמב״ם פסוקים למאות מתורה, נביאים וכתובים ומבארם לפי דרכו, להזק בהם לב הנואשים והנבוכים ולנחם אותם מיגונם ועינוייהם.

14) אם באו עליכם תכופים.

*) את האגרת הזאת כתב הרמב״ם עברית, אך בסגנון השפה נכרים בכמה מקומות עקבות השפה הערבית, שהיתה שגורה בפיו בדבור ובעטו בכתב; נכר, כי באגרותיו לא דייק כל כך בשפתו כמו ב„משנה תורה״.

כמו שאספר לך: אני שוכן במצרים והמלך שוכן באַל־קָאִירָה[1], ובין שני המקומות שני תחומי שבת. ולי על המלך מנהג כבד מאד, אי אפשר לי מבלתי ראותו בכל יום בתחלת היום. אמנם כשתמצאהו חולשה, או יחלה אחד מבניו או אחת מפלגשיו, לא אסור מאל־קאירה ואני רוב היום בבית המלך. ואי אפשר לי גם כן מפקיד אחד או שני פקידים יחלו[2], ואני צריך להתעסק ברפואתם. כללו של דבר כל יום ויום אני עולה לאל־קאירה בהשכמה, וכשלא יהיה שום מכשול ולא יתהדש שם שום חדוש, אשוב למצרים אחר חצי היום, על כל פנים לא אגיע קודם, ואני מתרעב — ואמצא האכסדראות כלן מלאות בני אדם גויים ויהודים בהם, חשוב ובלתי חשוב ושופטים ושוטרים ואוהבים ושונאים, ערב רב — ידעו את עת שובי. ארד מעל הבהמה, ארחץ ידי ואצא אליהם לפייסם ולרצות ולחלות פניהם, כדי למחול על כבודם להמתין אותי, עד כדי שאוכל אכילת עראי, והיא מעת לעת[3], ואצא לרפאותם ולכתוב להם פתקות ונוסחאות רפואות חליהם, לא יסור הנכנס והיוצא עד הלילה ולפעמים, באמונת התורה[4], עד סוף שתי שעות מן הלילה או יותר אספר להם ואצַוֵּם ואדבר עמהם; ואני שוכב פרקדן מרוב העיפות, ויכנס הלילה, ואני בתכלית החולשה — לא אוכל לדבר. סוף דבר, לא יוכל אחד מישראל לדבר לי או להתחבר ולהתבודד עמי זולת יום השבת. אז יבואו כל הקהל או רובם אחר התפלה, אנהיג הצבור במה שיעשה כל השבוע, ויקראו קריאה חלושה עד הצהרים וילכו לדרכם, וישובו קצתם ויקראו שנית אחר תפלת

---

1) בירת מצרים, ו„מצרים", שהוא מזכיר פה, היא פוסטאַט או קאירה הישנה.

2) אי אפשר לי לבור מאל־קאירה גם כן, מאשר פקיד אחד או שני פקידים יחלו.

3) והיא אכילה מועטה במשך מעת־לעת.

4) אני נשבע באמונת התורה.

המנחה עד עת תפלת מעריב. זה תוכן עניני היום, ולא ספרתי לך אלא קצת מה שתראהו, אם תבוא, בעזרת האל יתעלה — — —

ג) אגרת מליצה *).

שלח אותה הרמב"ם לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה אבן עקנין ביחד עם הספר „מורה נבוכים", שחברו בעבורו.

אהבתי, אשר נפלאה,
ותשוקתי, אשר כסלי מלאת,
ונפשי המשתוחחה —
מנחה היא שלוחה.
וכנפי שחרים
ובני עפרים
וקלים מנשרים —
המה צירי מגמתי,
יובילון מנחתי
למטה עוז הפורח,
נטע נעמן הצומח,
אשר נצניו נתנו ריח — — —
ויתן פריו בעתו, ולא יבולו עליו,
ולא יבוא חום אליו;
יזל מים מדלייו,
וכנתו תהי תמיד נכונה,
ונצניו יעלו שנה אחר שנה,
יפרח כשושנה — — —

---

*) האגרת אינה כתובה בשורות קצרות כמו פה, כי אם בשורות רגילות, אבל בנקודות אחרי כל חרוז וחרוז; וכדי שלא לערבב את סימני ההפסקה, נתונה האגרת פה בשורות קצרות.

ויגן אלוה בעדו,
ורוח קדים לא תמעידו,
ויהי כזית הודו,
וריח לו כלבנון, ואל ידו בו בני
מרי,
ויהי עומד ביפיו ולא יקרהו קרי,
ובשנת בצורת לא ידאג ולא
ימיש מעשות פרי — — —

תכן:

תקוני השגיאות שנתגלו בעת ההדפסה.

דף	שורה	במקום	צריך להיות
5	6	חסידאי	חבדאי
13	18	מתאבל למות	מתאבל על מות
48	1	אתה	אותה
54	9	לא פרו מאמינתם	קצתם לא פרו מאמינתם